

G. ETÉNYI NÓRA

A császári udvar nyilvánosságpolitikája I. József magyar királlyá koronázásakor*

A Habsburg Birodalom és Magyarország közjogi, politikai viszonya szempontjából a 17. század vége hosszú távon meghatározó időszak. A visszafoglaló háború nagy katonai, gazdasági és diplomáciai erőfeszítése nyomán a Habsburg Birodalom a korábbiaknál jóval nagyobb politikai súllyal tudott megjelenni a közép-európai térségben. Az Oszmán Birodalom visszaszorítása, a korábbi hódolt területek megszerzése az európai nagyhatalmi viszonyokban is kedvezően befolyásolta a Habsburg Birodalom helyzetét. Várható volt, hogy Franciaország az 1684-es regensburgi fegyverszünet ellenére nem fogja elfogadni a török háború teremtette hatalmi átrendeződést, s a Német-római Birodalom kétfrontos háborúra kényszerül, amint ez 1688-ban be is következett a Rajna menti területek elleni támadással.

Az európai hatalmi erőviszonyok átrendeződését nemcsak a diplomáciai színpalak mögött tárgyalták döntéshozók, hadvezérek és diplomaták. A nemzetközi politikai és katonai szituáció gyors változása a korabeli nyilvánosság előtt is az egyik legfontosabb problémaként jelent meg. E nemzetközi politikai diskurzus részeként a Magyar Királyság és az Erdélyi Fejedelemség megváltozó helyzetét is politikai publicisztikák, pamfletok, traktátusok elemezték szerte Európában, hatalmi egysúlyra, államelméleti érvekre és nemzetközi jogra hivatkozva. I. Lipót császár udvarának intenzíven be kellett kapcsolódnia és modern, hatékony érvekkel kellett megjelenítenie a nemzetközi nyilvánosság, különösen a Német-római Birodalom nyilvánossága előtt magyarországi politikáját. A gyermek trónörös, I. József koronázása, magyar királyként való bemutatása 1687-ben kiváló lehetőséget teremtett a császári udvar számára egy új politikai korszak előrevetítésére.

A magyar uralkodói feladatokra készülő I. József „népszerűsítésének” jellegzetes példája a Christoph Riegnél Nürnbergben, 1688-ban megjelent, a Magyar Királyság történetét és aktuális állapotát bemutató kötet¹ címlapja. A ba-

* Bécsi kutatásaimat Eötvös Ösztöndíj, regensburgi és coburgi kutatóutamat DAAD Ösztöndíj, augsburgi kutatásaimat Klebelsberg Ösztöndíj segítette, ezúton is köszönöm.

¹ Das Ehmals gedrückte vom Türken Berückte nun Trefflich erquickte Königreich Hungarn samt dessen Strömen-Fürsten der Welt-berühmten Donau ausführlich vorgestellt. In: Curieuse Abhandlung aller Städte, Schlösser, Vestungen und anderer Oerter [...]. In Verlegung Christoph Riegels, Franckfurt am Mayn und Leipzig, 1688.

rokk kor címlapmetszetei jól megjegyezhető képekbe sűrítették az adott kiadvány programját,² ezért érdemes alaposan megvizsgálni a kisméretű, ám igen vastag, majd ezer oldalas mű nyitómetszetét. A Magyar Királyságot a korabeli utazási irodalom gondosan kidolgozott szempontrendszere alapján, városként leíró, sok metszettel illusztrált kötet címlapjának háttérében egy szépen kivitelezett Magyarország-térkép látható. A kis méret ellenére a térképen jól kivethető a Duna s a török elleni győzelem fontos helyszínei, Buda, Érsekújvár, s a Zrínyi Ilona által 1688 januárjában kapitulációval átadott Munkács is. A térképet kétoldalt magyar városok standardizálódott látképeivel tették még informatívabbá, jellegzetes alaprajzáról Párkány és Tokaj könnyen felismerhető. A térkép előtt I. Lipót császár páncélban és babérkoszorúval látható, amint a gyermekként magyar királlyá koronázott I. Józsefet okítja,³ érzékeltetve, hogy a trónörökös tudatosan készül az uralkodásra az ország történelmének és aktuális állapotának megismerésével, a visszafoglalt területek politikai, gazdasági értékét is felismerve.⁴ Az előtérben a kisfiúnak ábrázolt, magyar nemesi öltözetet és a magyar koronát viselő József trónörökös fogadja az idős emberként őt köszöntő s neki hódoló Erdélyi Fejedelemséget, esetleg – bár arcvonásai nem ismerhetők fel – I. Apafi Mihályt, az 1687 októberében kötött balászfalvi szerződés sajtós értékeléseként.

A térkép másik oldalán a velencei dózse, Francesco Morosini látható, aki a jelenet szerint a török elleni küzdelem tengeri hadszíntereire hívja fel a figyelmet. A velencei gályák sikereiről itáliai nyomtatványok alapján a korabeli német hetilapok, avisók, nyomtatott hírlevelek és röplapok is sokoldalúan beszámoltak, de augsburgi és nürnbergi kiadványok sora mutatta be a töröktől visszafoglalt görög szigetek gazdasági és kereskedelmi értékét is, még azt is kiemelve, hogy

2 *Jutta Breyl*: „Nichtige Äusserlichkeiten”? Zur Bedeutung und Funktion von Titelbildern aus der Perspektive des 17. Jahrhunderts. *Wolfenbütteler Barock-Nachrichten* 24. (1997) 389–422.; *Gerd Dethlefs*: Schaulplatz Europa. Das Theatrum Europaeum des Matthaeus Merian als Medium kritischer Öffentlichkeit. In: *Europa im 17. Jahrhundert. Ein politischer Mythos und seine Bilder*. Hrsg. Klaus Bussmann–Elke Anna Werner. Steiner, Stuttgart, 2004. 149–179.; *Dietmar Peil*: Titelpuffer/Titelblatt – ein Programm? Beobachtungen zur Funktion von Titelpuffer und Titelblatt in ausgewählten Beispielen aus dem 17. Jahrhundert. In: *Die Pluralisierung des Paratextes in der Frühen Neuzeit. Theorie, Formen, Funktionen*. Hrsg. Frieder von Ammon–Herfried Vogel. LIT, Berlin, 2008. 301–336.; *Volker R. Remmert*: Visuelle Strategien zur Konturierung eines jesuitischen Wissensreiches. In: *Le monde est une peinture. Jesuitische Identität und die Rolle der Bilder*. Hrsg. Elisabeth Oy-Marra–Volker R. Remmert–Kristina Müller-Bongard. Akademie-Verlag, Berlin, 2011. 85–108.

3 József trónörökösként színvonalas, korszerű nevelést kapott, különösen Karl Theodor von Salm, az 1687-ben kinevezett főudvarmester és Rummel, a későbbi bécsi püspök hatása jelentős. *Friedrich von Rummel*: Franz Ferdinand von Rummel: Lehrer Kaiser Josephs I. und Fürstbischof von Wien (1644–1716). Oldenbourg, München, 1980. (Schriftenreihe des Instituts für Österreichkunde); *Kalmár János*: Kindheit und Umgebung des Kaisers Karl VI. In: *A tudomány szolgálatában. Emlékkönyv Benda Kálmán 80. születésnapjára*. Szerk. Glatz Ferenc. MTA TTI, Bp., 1993. 141–147.

4 *R. Várkonyi Ágnes*: A király és a fejedelem. In: *Jubileumi csokor Csapodi Csaba tiszteletére*. Szerk. Rozsondai Marianne. Argumentum, Bp., 2002. 321–350.

olcsóbb lesz az olíva és a citrusfélék. A dózse szerepeltetése valójában nem a Szent Liga győzelmeit dicsőítette, hanem arra a korabeli politikai, jogi traktátusokban is megjelenő konfliktusra utalt, miszerint a Habsburg udvar – éppen a Magyar Korona jogán – visszakövetelte e területeket, míg Velence a fegyverjogra hivatkozva tekintette őket sajátjának.⁵ A metszet jobb szélén Mercurius látható a gyorsan változó eseményekről tudósító hírek mennyiségére, értékére és gyorsaságára utalva, az aktuális nyilvánosság szerepe mellett a hosszú távú hírnév jelentőségét is érzékeltetve.

A Magyar Királyság élvezetesen és adatgazdagon leírt városait és I. József magyar királlyá koronázását is hosszan bemutató mű nagy erénye, hogy nemcsak a történeti tradíciót hangsúlyozza, hanem a kor elvárásainak megfelelő sokoldalú képet nyújt, az ország gazdasági adottságait, értékeit is feltérképezve.

A leendő magyar uralkodó, I. József szerepeltetése e kötet címlapján a Bécsben 1687-ben és 1688-ban is kiadott „Trónörökös mértankönyve” című kötet⁶ szemléletéhez és szerepéhez hasonlítható. Az érdemi mértani ismereteket közvetítő tankönyvben a kilencéves I. József a Magyar Királyság száztíz városának és városának a látképét is tanulmányozhatta. A vedutákon az alaprajzok és látképek mellett az ország jellegzetes társadalmi viszonyait és életmódját is megismerhette. Bár a könyvet Anton Ernest Burckhardt von Birkenstein báró, a császári sereg hadmérnöke állította össze – aki részt vett Buda 1686-os ostromában, Győr hadmérnöke is volt, s 1702-ben a Haditanács tagja lett –, a vár- és városlátképek mégsem a visszafoglaló háborút mutatják be, hanem a békés mindennapi életet. A metszetek legnagyobb részét Justus van der Nypoort készítette, aki valóban járt Magyarországon, és több hadieseményről, így Bécs 1683-as, Esztergom 1683-as és 1685-ös ostromáról, valamint Érsekújvár 1685-ös visszafoglalásáról, József koronázásáról és a nagyharsányi csatáról külön metszetet is összeállított.⁷ Nypoort a németalföldi iskolát képviselte, így különösen nagy hangsúlyt fektetett a mindennapi élet, a népi életképek bemutatására, azt is jelezve, hogy a trónörökösre nem a török elleni háború korábbi uralkodói feladata, egyben tradíciója vár, hanem az ország modernizálása és újjáépítése. (Nypoort az uralkodócsalád reprezentációját populárisabb kiadványokon is hatékonyan tudta megjeleníteni. Valószínűleg az ő munkája Buda visszafoglalása első évfordulójának köszöntéseként Lipót és családjának ábrázolása a Szent Család Társulat röplapján.⁸)

A visszafoglaló háború, I. Lipót uralkodása és I. József koronázása történetét már tudatos propagandával, hosszú távon ható, gondosan kiválasztott és fi-

5 *Ekkehard Eickhoff*: Venedig, Wien und die Osmanen. Umbruch in Südosteuropa 1645–1700. Klett-Cotta, Stuttgart, 1988. 283–291.

6 *Rózsa György*: A trónörökös mértankönyve. In: A trónörökös mértankönyve. Közread., bev. Rózsa György. Balassi-OSZK, Bp., 2001. 5.

7 A metszöt Rózsa György azonosította. *Rózsa György*: A Birckenstein-féle metszetes könyv. Magyar Könyvszemle (1957) 25–46.

8 *Knapp Éva–Rózsa György*: Buda visszafoglalása (1686. szeptember 2.). Magyar Könyvszemle 123. (2007) 214–218.

gyelemmel kísért történetírók tevékenységével formálta a császári udvar.⁹ De a hivatalosan közzétett híreket, az udvar által fontosnak tartott eseményeket egy nagy mennyiségű információt gyorsan közvetíteni képes, színvonalas kommunikációs közegbe is be kellett illeszteni.

Az 1680-as években kiugróan nagy számban jelentek meg magyar vonatkozású nyomtatványok a Német-római Birodalomban. Nemcsak az aktuális híreket közlő sajtótermékek, hetilapok, nyomtatott hírlevelek közvetítették a török elleni háború magyarországi eseményeit, hanem látványosan nőtt a Magyar Királyság és az Erdélyi Fejedelemség múltját, politikai viszonyait, török elleni küzdelmét, gazdasági adottságait bemutató német nyelvű történeti művek, útleírások, értekezések száma.¹⁰

Az 1685. őszi frankfurti könyvvásár nyomtatott katalógusa¹¹ azt bizonyítja, hogy a legjelentősebb német könyvkiadóknak is érdemes volt magyar vonatkozású nyomtatványokkal megjeleníteni a könyvpiacra. A nagy terjedelmű, drága történeti és földrajzi összefoglalók az aktuális katonai és politikai hírek értelmezését segítették sokoldalú háttérinformációkkal, az összefüggések bemutatásával. Istvánffy Miklósnak a Magyar Királyság török elleni küzdelmét megörökítő műve új kölni kiadását Wilhelm Friessem tette közzé. Az először 1622-ben megjelent, latinul írt történeti művet a leghitelesebb forrásként citálták magyar történelmi eseményekkel kapcsolatban szerte Európában a 17. században. Egy élelmes nürnbergi kiadó Edward Brown angol utazó a korban sokat idézett különleges utazásának történetét tette közzé német fordításban, sok metszettel és térképpel. Az 1665 és 1666 között a Royal Society megbízásából utazó Edward Brown Magyar Királyságot bemutató műve angol¹² és francia változatban is igen népszerű volt a korban, mert a szerző modern szemlélettel, természettudományos igénnyel, államelméleti látásmóddal, gazdasági szempontokat is

9 Vö. *Anna Coreth*: Österreichische Geschichtsschreibung in der Barockzeit (1620–1740). Holzhausen, Wien, 1950.; *Jutta Schumann*: Die andere Sonne. Kaiserbild und Medienstrategien im Zeitalter Leopolds I. Akademie-Verlag, Berlin, 2003.; *Maria E. Goloubeva*: The Glorification of Emperor Leopold I. in Image, Spectacle and Text. Zabern, Mainz, 2000. (Veröffentlichungen des Instituts für Europäische Geschichte Mainz 184.); *Thomas Brockmann*: Das Bild des Hauses Habsburg in der dynastienahen Historiographie um 1700. In: Bourbon, Habsburg, Oranien. Konkurrierende Modelle im dynastischen Europa um 1700. Hrsg. Christoph Kampmann et al. Böhlau, Köln–Weimar–Wien, 2008. 27–58.

10 Ungarnbild in der deutschen Literatur der frühen Neuzeit. Der Ungarische oder Dacianische Simplicissimus im Kontext barocker Reiseerzählungen und Simpliziaden. Hrsg. Dieter Breuer–Gabor Tüskés. Lang, Bern, 2005.; *Németh S. Katalin*: Utazások Erdélyben és Magyarországon (Veit Marchthaler: Ungarische Sachen, 1588). Irodalomtörténeti Közlemények 106. (2002) 3–23.; *Uő*: Magyarságismeret a XVII. században (Martin Zeiller példája). In: Mindennapi választások. Tanulmányok Péter Katalin 70. születésnapja tiszteletére. Szerk. Erdélyi Gabriella–Tusor Péter. CD-ROM. MTA TTI, Bp., 2007. 637–656.

11 Österreichisches Staatsarchiv (= ÖStA), Haus-, Hof- und Staatsarchiv (= HHStA), Mainzer Erzkanzlei-Archiv, Bücherkommissariat 1. 1685 ad 9. Catalogus Universalis pro nundinis Francofurtensibus autumnalibus de Anno MDCVXXXV.

12 *Edward Brown*: A brief Account of some Travels in Hungaria, Severia [...] with the Figures of some Habits and Remarkable places. Tooke, London, 1673.

szem előtt tartva írta meg összegzését. Az ulmi Matthäus Wagner kiadója a népszerű nürnbergi költőnek és írónak, Sigmund von Birkennek először 1665-ben megjelent művét jelentette meg újra. A *Donau-Strand* címmel közzétett, a Magyar Királyságot bemutató kisméretű, ám sok metszettel illusztrált könyvecske a „Duna menti” városok történetének bemutatásával érzékeltette a Magyar Királyságot ért török támadás jelentőségét, és a Duna által biztosított, a Német-római Birodalmat is érintő gazdasági, politikai és hadi összeköttetést. A kézbe vehető, zsebre tehető, akár katonák által is forgatott mű népszerűségét a „kalózkidadások” nagy száma is jelzi. A szerző nevének feltüntetése nélkül olasz nyelven is megjelent 1685-ben.

A hetilap-, újság- és röplapkiadó nagy vállalkozások számára üzleti érdek volt, hogy a rendelkezésükre álló hatalmas híranyagot új formában is meg tudják jeleníteni. Matthäus Wagner kiadó Eberhard Happel magyarországi hadszíntéren játszódó regényes történetét hirdette a frankfurti könyvvásáron. Happel a korszak egyik legnépszerűbb szerzőjeként valóban írásaiból élt meg. Mennyiségét tekintve hatalmas életműve a 17. század végi értelmiségi útkeresést tükrözi, hogy miként lehet az óriási információdömpinget az olvasóközönség számára minél inkább „fogyaszthatóvá” és rendezve, értelmezve hasznosíthatóvá tenni.¹³ A katalógus szerint „Venus és Mars” címmel Seraskier pasának az Oszmán Birodalomban játszódó története is kapható volt.¹⁴ A frankfurti katalógus feltünteti a kalandos *Simplicissimus*-t is, bár a leírás rövidege miatt nehéz pontosan megragadni, hogy a Grimmelshausen által írt eredeti és roppant népszerű mű melyik változatára utaltak, hiszen 1685-re Nürnbergben már kalendárium formában is megjelent egy új *Simplicissimus*.¹⁵ A valószínűleg Daniel Speer által írt magyarországi változat szintén nagy sikert aratott 1683-ban és 1684-ben. Az élvezetes és fordulatos kalandregény már egy szűkebb régió, a felső-magyarországi protestáns városok politikai és gazdasági helyzetét mutatta be, mely Thököly Imre mozgalmának hátterét adta.¹⁶ A *Simplicissimus*-nak Freiburgban Johann Georg Schielétől francia változata is megjelent 1682-ben.

13 Uta Egenhoff: *Berufsschriftstellertum und Journalismus in der Frühen Neuzeit*. Eberhard Werner Happels *Relationes Curiosae* im Medienverbund des 17. Jahrhunderts. *Lumière*, Bremen, 2008. (Presse und Geschichte – Neue Beiträge 33.); *Martin Welke*: *Gemeinsame Lektüre und frühe Formen von Gruppenbildungen im 17. und 18. Jahrhundert: Zeitungslesen in Deutschland*. In: *Lesegesellschaften und bürgerliche Emanzipation. Ein europäischer Vergleich*. Hrsg. Otto Dann. Beck, München, 1981. 30.

14 *Der in seine Venus Hochverliebte Mars, Seraskier Bassa*. Zieger, Nürnberg, 1685. Jean de Préchac eredetileg franciául írt műve 1685-ben nemcsak Nürnbergben, hanem Velencében is megjelent.

15 *Alter und Neuer des jungen Simplicissimus eigner kurzweilige Geschichten-Calender*. Hoffmann, Nürnberg, 1685.

16 *Ungarischer oder Dacianischer Simplicissimus vorstellend seinen wunderlichen Lebens-Lauff und sonderliche Begebenheiten gethaner Raisen; nebenst wahrhafter Beschreibung deß vomals im Flor gestandenen und öftters verunruhigten ungerlands [...]*. Gedruckt im Jahr 1683.; *Konrad Gajek*: *Daniel Speers romanhafte und publizistische Schriften*. Wroclaw, 1988.; *Magyar Simplicissimus*. Szerk. Thuróczi-Trostler József. Ford. Varjú Elemér. Jegyz. Benda Kálmán.

A frankfurti könyvlista a nyolcvan-száz oldalas, európai politikai erőviszonyokat elemző röpiratokat is felsorolta. E műfajt ugyancsak gondosan számon tartották, mert a frankfurti városi tanács 1686. februári levelében elismerte, hogy az előző frankfurti vásáron sok tiltott és idegen nyelvű traktátus és pasquillus volt kapható. Nagyon sok röpirat elemezte a francia uralkodó politikáját, a francia terjeszkedés diplomáciai és katonai lépéseit, az Oszmán Birodalommal való együttműködést,¹⁷ de még a lengyel király francia orientációját is gúnyolta egy német pamflet.

A földrajzi újdonságok iránti megnövekedett keresletet is érzékelteti az 1685-ös katalógus. Allein Menasson ötkötetes világföldrajza az egész korabeli világ leírását ígérte, úgy, hogy nemcsak a jelentős királyok portréját, dinasztiai címereit, hatalmi jelvényeit mutatja be, hanem a kormányzási formákat, az adott ország területén megtalálható vallásokat és felekezeteket, valamint a különböző kontinensek tájainak térképekkel illusztrált leírását is, jelezve, hogy egyre nagyobb térben kellett gondolkodnia a művelt olvasónak a 17. század végén.

A Német-római Birodalomban a Magyar Királyságról sokoldalú és modernizált országgép bontakozott ki, melyben az aktuális információk s a hagyományos toposzok mellett az állam hatékonyságának vizsgálata, a gazdasági adottságok gondos felmérése, a terület természeti viszonyainak, úthálózatának precíz feltérképezése, a népesség kérdése is fontossá vált. Nemcsak a törökkel vívott hosszú háború áldozatai és küzdelme, hanem a visszafoglalt területek gazdasági és politikai jelentősége is része volt a politikai diskurzusnak.

A nemzetközi nyilvánosság jelentősége a 17. század végén

A császári udvar a döntéshozó eliten kívül a korabeli politikai nyilvánosság számára is sokféle hadi, gazdasági, politikai, államelméleti érvre építve érzékeltette új hatalmi helyzetét. A török elleni küzdelmet hagyományosan széles közönség kísérette figyelemmel, sőt a törökkérdés maga is hatott a nemzetközi nyilvánosság fejlődésére, jelentőségének növekedésére. Az e háborút kísérő propaganda azonban elsősorban nem az ellenségnek szólt, hanem az alattvalóknak és a szövetségeseknek. A külpolitikai eszköztár részévé vált a nemzetközi közvélemény előtti jelenlét, amellyel nagyhatalmak mellett közepes és kisebb hatalmak is éltek.

Művelt Nép, Bp., 1956.; *Daniel Speer*: Magyar Simplicissimus. Jegyz. Benda Kálmán–Szakály Ferenc. Utószó: Szakály Ferenc. Felsőmagyarország, Miskolc, 1998.; „Ungarischer oder Dacianischer Simplicissimus”. Hrsg. Marian Szyrocki–Konrad Gajek. Rütten & Loening, Berlin, 1978.

17 *Jutta Schumann*: Das politisch-militärische Flugblatt in der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts als Nachrichtenmedium und Propagandamittel. In: Das illustrierte Flugblatt in der Kultur der Frühen Neuzeit. Hrsg. Wolfgang Harms–Michael Schilling. Lang, Frankfurt a. M., 1998. (Mikrokosmos 50.) 226–258.

A Német-római Birodalom művelt befogadóközönségét sokféle hatalom tudta és akarta egyidőben elérni sok központú, technikailag is színvonalas propagandával. A harmincéves háborút lezáró, a Német-római Birodalmon belül is új hatalmi erőviszonyokat létrehozó vesztfáliai békekötést követően külön műfajt alkotó birodalmi publicisztika értekezett a birodalom életképességéről az európai erőviszonyok folyamatos és gyors átalakulása közepette, valamint a birodalmi rendek és a császár érdekkéntéről és érdekközösségéről aktuális krízisek kapcsán.¹⁸ A szövetségkötés lehetősége miatt a választófejelmeknek növekedett a politikai mozgástere a császári hatalommal szemben, de a közös külső ellenség veszélye, a francia és a svéd befolyás erősödése, a török támadás eshetősége erősítette a Német-római Birodalomban az összetartozás-tudatot. A birodalmi publicisztikák színvonalas államelméleti műveltséget építettek be a közbeszédbe, a normarendszer részeként hivatkozva a hatalmi erőegyensúly elvére, elvárására a *monarchia universalis* rémképével szemben. Az összetett problémát közérthető, szellemes gúnyképpel mutatta be az „Ébredj Germánia” című, 1680 körül kiadott röplap,¹⁹ melyen az európai békében reménykedő Germánia nőalakként, ölében kakassal, oldalán oroszlánással szundikál, nem figyelve a francia lépésekre, Hollandia helyzetére és a törökkérdéssel kapcsolatos magyar- és lengyelországi eseményekre, pedig e téren – a rövid magyarító vers szerint – hamarosan alapvető változások várhatóak. E több vonatkozásban is tipikus politikai allegória a külpolitikai összefüggések közérthető bemutatása mellett azt a korabeli elvárást is tükrözte, hogy a politikai, katonai fordulatokat ne csak utólag értelmezzék a közösségi ügyek iránt érdeklődő közönségnek, hanem előre jelezzék a várható változásokat. A korszak pamfletsorozatai megpróbálták a közérthető sérelme nélkül „elmagyarázni”, értelmezni a valóság és a látszat közötti különbséget, azt, hogy a régi normák álarcában miként jelennek meg új politikai érdekek még olyan közmegebecsülésnek örvendő normák kapcsán is, mint a török elleni küzdelem és a vallásszabadság védelme.²⁰

18 *Georg Schmidt*: Das Reich und Europa in deutschsprachigen Flugschriften. Überlegungen zur rasonierenden Öffentlichkeit und politischen Kultur im 17. Jahrhundert. In: *Europa im 17. Jahrhundert i. m. (2. jz.)* 119–149.; *Wolfgang E. J. Weber*: „Describere sine lacrimis vix liceat”. Die Reichskreise in der Reichspublizistik des 17. und 18. Jahrhunderts. In: *Reichskreis und Territorium: Die Herrschaft über der Herrschaft? Supraterritoriale Tendenzen in Politik, Kultur, Wirtschaft und Gesellschaft. Ein Vergleich süddeutscher Reichskreise*. Hrsg. Wolfgang Wüst. Thorbecke, Stuttgart, 2000. 39–70.; *Helmut Neuhaus*: Reichskreise und Reichskriege in der Frühen Neuzeit. Uo. 71–88.

19 Das von süßer Friedens-Ruhschlaffend und überheutigen Welt- und Kriegs-Lauff Träumende Deutschland. In: *John Roger Paas*: The German political Broadsheet 1600–1700. X. 1671–1682. Harrassowitz, Wiesbaden, 2010. P–3222.

20 *Michael Stolleis*: Staatsdenker im 17. Jahrhundert. Reichspublizistik, Politik, Naturrecht. Hrsg. Michael Stolleis. Metzner, Frankfurt a. M., 1987.; *Lucien Hölscher*: Öffentlichkeit und Geheimnis. Eine begriffsgeschichtliche Untersuchung zur Entstehung der Öffentlichkeit in der frühen Neuzeit. Klett-Cotta, Stuttgart, 1979.; *Michael Stolleis*: Arcana Imperii und Ratio Status. Bemerkungen zur politischen Theorie des frühen 17. Jahrhunderts. In: *Staat und Staatsräson in der Frühen Neuzeit*. Suhrkamp, Frankfurt a. M., 1990. 37–72.; *Johannes Kunisch*: Absolutismus

A török elleni háborúban hagyományosan jelentős szerepet vállaló Német-római Birodalom nyilvánossága előtt I. Lipót császár udvarának modernizált politikai érvekkel kellett meghatározni a Magyar Királyság és az Erdélyi Fejedelemség újfajta helyzetét a visszafoglaló háború időszakában. Kortárs pamfletek vádja szerint I. Lipót császár udvara nem fordított kellő figyelmet a politikai propagandára. Valóban nehéz a 17. század második felében megragadni a politikai imázs kialakításának tudatos irányítását, mert a császári udvarban nem volt intézményesítve a szélesebb birodalmi nyilvánosság elérése. Még I. Lipót legintenzívebb dicsőítése s a visszafoglaló háború nagy győzelmei idején sem mutatható ki a császár közvetlen környezetéből kiinduló megrendelői kezdeményezés.

Mégis, I. Lipót hosszú uralkodása alatt több jelentős váltás mutatható ki az uralkodóról kialakított imázsban, szoros összefüggésben a császári udvar hatalomgyakorlási technikáinak modernizációjával. Lipót már trónra kerülésének időszakában tapasztalta a propaganda sokoldalú és ellentmondásos hatását. Az 1655. évi magyar országgyűlésről tudósító német hetilapokból kitűnt, hogy meglepően hosszú előkészítés után zajlott le a magyar királlyá koronázás júniusban. Az eseményről beszámoló, metszetekkel illusztrált röplapok nemcsak a magyar rendek jelentős politikai szerepét tükrözték, hanem az ifjú Lipót magyar királyi reprezentációját is szolgálták. A württembergi fejedelem bécsi ágense, Heinrich Stayer az 1655-ös pozsonyi országgyűlésről írott jelentéseiben nemcsak az akkor megválasztott és kinevezett magyar főméltóságokat mutatta be, hanem 1655. július 18-ai levelében²¹ a frissen magyar királlyá koronázott I. Lipótról is küldött egy Bartholomeus Kilian által készített kisméretű metszetet. Lipót elhúzódo császárrá választását 1657–1658-ban már mintegy százhusz röpirat és politikai publicisztika elemezte, a választófejedelmek megnövekedett politikai befolyását és gondosan felépített reprezentációját tükrözve.

Az 1663–1664. évi magyarországi török elleni háború propagandájában is elsősorban a választófejedelmek tudták érvényesíteni politikai koncepciójukat. A török elleni támadó háború lehetőségét és időszerűségét hirdető nyomtatott röpiratok nem Bécsben, hanem a birodalmi városok nagy nyomdaközpontjaiban jelentek meg. A hagyományos „ösellenség”-toposzok mellett a politikai és gazdasági érveket hangsúlyozó törökellenes publicisztikák a fejedelemségek érdekeit képviselő egyetemekhez köthetőek, különösen Wittenberg, Haelmstaedt és Tübingen szerepe kiemelkedő.²² A várostromokról, csatákról nyomtatásban is közzétettek a Haditanácshoz befutott hivatalos jelentéseket, de sokszor maguk a hadvezérek gondoskodtak a reprezentatív kiadványok megjelenéséről. A titokban kötött vasvári béke ratifikálásának ünnepélyes eseményeiről látványos röp-

und Öffentlichkeit. In: Öffentlichkeit im 18. Jahrhundert. Hrsg. Wolf Jäger. Wallstein, Göttingen, 1997. 33–49.

21 Hauptstaatsarchiv Stuttgart, Württembergische Gesandtsberichte und Gesandtschaftsakten, A 16 a Bü 117. Berichte Heinrich Stayer 1655 Jan–Dez. 141. I. Lipót magyar viseletben. Georg Lackner excud. B. Kilian sculp.

22 *Meike Hollenbeck*: Die Türkenpublizistik im 17. Jahrhundert – Spiegel der Verhältnis im Reich? Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 107. (1999) 111–130.

lapok tudósítottak, a béke megkötése ellen tiltakozó kiadványok száma mégis jóval nagyobb volt.

I. Lipót spanyol örökség iránti igényét reprezentáló esküvője 1666-ban Mária Teréziával már egy tudatosan megtervezett császári propagandát tükrözött. Bár a három évig tartó ünnepségsorozat sokféle műfajt felölelő előadásai elsősorban a hazai és külföldi udvari elit számára készültek, a nyomtatott német hetilapokban is folyamatosan megjelentek róla értesülések.²³ Az esküvőről és a ceremóniákról tudósító nyomtatványok azonban nem Bécsben és alapvetően nem az udvar megrendelésére készültek.

A nyomtatott sajtótermékekre építő birodalmi publicisztikában ezt követően sem változott meg markánsan az I. Lipót udvaráról kialakult kép. Az abszolutista hatalomgyakorlás kialakítására való törekvés a nyilvánosság kezelésére is hatott, de elsősorban a cenzúra szigorításával. A jótollú udvari történetírókkal íratott művek, mint Galeazzo Gualdo Priorato császáréletrajza²⁴ a hosszú távú reprezentáció mellett a kortárs olvasóközönségből a döntéshozó elitet célozta meg. A császári udvarban jelen lévő külföldi követek nagy érdeklődéssel számoltak be a gazdagon illusztrált alkotásról. Fontos szemléleti váltást mutat, hogy már császári diplomaták, mint Franz Paul von Lisola,²⁵ gazdasági szakemberek, mint Joachim Becher is bekapcsolódtak a szélesebb körű politikai publicisztikák írásába. Ebben a periódusban az új hivatalnoki elit kulcsszerepet játszott.²⁶ A Johann Paul Hoher nevével fémjelzett, korszerű államelméleti ismeretekkel rendelkező kör a legnevesebb bécsi és nürnbergi kiadók bevonásával²⁷ tájékoztatta a korabeli nyilvánosságot a magyar főúri mozgalom felszámolásáról, Nádasdy Ferenc, Zrínyi Péter és Frangepán Ferenc kivégzéséről 1671–1672-ben.²⁸ Bár a mainzi érsek bécsi rezidense, Christoph

23 Schumann, J.: Die andere Sonne i. m. (9. jz.) 260–261.

24 Galeazzo Gualdo Priorato: Historia di Leopoldo Cesare. I–III. Hacque, Vienna, 1670–1674.; Köpeczi Béla: Magyarország a kereszténység ellensége. A Thököly-felkelés az európai közvéleményben. Akadémiai, Bp., 1976. 219–223.; Bene Sándor: „Ő Császári Felségének kedve telik benne...” (Egy birodalmi história és társszerzői). Filológiai Közlöny 39. (1993) 49–56.; Toma Katalin: Egy császári látogatás utóélete. I. Lipót Pottendorfban, 1668. Fons 9. (2002) 345–358.; Bene Sándor: Theatrum politicum. Nyilvánosság, közvélemény és irodalom a kora újkorban. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1999.

25 Markus Baumanns: Das publizistische Werk des kaiserlichen Diplomaten Franz Paul Freiherr von Lisola (1613–1674). Ein Beitrag zum Verhältnis von absolutischem Staat, Öffentlichkeit und Mächtepolitik in der frühen Neuzeit. Duncker & Humblot, Berlin, 1994.

26 Stefan Siennel: Die geheime Konferenz unter Kaiser Leopold I. Personelle Strukturen und Methoden zur politischen Entscheidungsfindung am Wiener Hof. Lang, Frankfurt a. M., 2001. (Beiträge zur neueren Geschichte Österreichs 17.) 214–220. és 221–224.

27 ÖStA HHStA Reichshofrat (= RHR), Impressoria, Fz. 112–115.

28 R. Várkonyi Agnes: A Wesselényi-szervezkedés történetéhez 1664–1671. In: Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére. Szerk. Fodor Pál–Pálffy Géza–Tóth István György. MTA Gazdaság- és Társadalomtörténeti Kutatócsoport, Bp., 2002. 424–425.; Sashegyi Oszkár: Az állami könyvcenzúra kezdetei Magyarországon (1673–1705). Magyar Könyvszemle 84. (1968) 3.

Gudemus²⁹ számára a magyar főnemesek kivégzéséről szóló kiadvány nem volt elég meggyőző és informatív, csak a rézmetszeteket említette elismerően.³⁰

Az 1670-es években a Habsburg uralkodó és a Német-római Birodalom rendjeinek viszonyában már a császári politika a meghatározó.³¹ Mégis összességében inkább negatív kép jelent meg I. Lipót császárról és udvaráról a korabeli német nyelvű publicisztikákban, elsősorban azért, mert nem tudott érdemben beavatkozni a francia hadsereg által támadott Hollandia érdekében, sőt a császár saját országaiban akadályozta a protestánsok szabad vallásgyakorlását. Lipót személyes tragédiája, két felesége halála s a trónörökös hiánya is kedvetlen képet mutatott, különösen az e téren is sikeres XIV. Lajossal összevetve. A nagy pestisjárvánnyal sújtott Bécs is egy belső válságot jelenített meg a kortársak számára. A nimwegeni béke jelentőségét azonban hatékonyan sikerült reprezentálni³² egy olyan időszakban, mikor a hetilapok nagy mennyiségű és lényeges politikai tartalmú információkat közöltek az európai hatalmi viszonyok alakulásáról.³³

A 17. század végi török elleni háború időszakában markánsan megváltozott a császári udvar jelenléte a politikai publicisztikában, a populáris műfajokban.³⁴

29 „Aus Croatien ist gestern die gewisse Nachricht ein gelasten dess den Graf Serin mit den Türcken sich conföderirt, selbig schuldig- und sich vor einen Erbfürten selbig und noch wenig enligendes orth aufwerften wolle und seind zwar die keiserl. Troupen umb selbigen werck vorzukommen dahin schon beordert Weilen aber in Ober Ungern gleichmaessig alles zur einem auftricht sich an sich lassen indeme durch.” Bayerisches Staatsarchiv Würzburg (= BStA), Korrespondenzenarchiv des Familienarchiv der Grafen von Schönborn-Wiesentheid No. 1584. 23. März 1670.; „Was Serinischen Wesen solle sich Gott lob nunmehr wird bestere ansehen lassen andeme selbige böser Vorhabe vor ihnen etwas zu frühe herauss gebracht ehe dero Türckische Hülffe sich bedienen können und schicken gestern eine Expresser mit bracht habe dass die Croten theils von-umbrant Er aber mit hinderlassung der Franuen (welche ihm an mesitens hierzu versezte haben solle) auch aller pagage wobey über eine million Werth sich befunden [...] nacher Canisch zur den Türcken saluirt habe so hat man auch ein mittelst ein Steyer eines andere Copie unter bet nebmlich de Grafen von Tattenbach welche viel 6000 man Gewehr [...] gefunden [...] das Serinischen Briefen noch an besseren grund zukommen.” Uo. No. 1590.

30 „...der Druck über der Nadastische und Serinische process und Execution isz zwar nunmehr herauskommen ist aber ausser der Kupfers und Beschreibung de Execution fast wenig davon enthalten und nichts specialise über die begangen verbracht gedacht worden [...] es dennoch desiderirt worden will ich ein exemplar kauft und versenden.” Uo. No. 1642. 23. Aug. 1671.

31 *Harm Klueting*: Das Reich und Österreich 1648–1740. In: *Sacrum Imperium. Das Reich und Österreich 996–1806*. Hrsg. Wilhelm Brauner-Lothar Höbelt. Amalthea, Wien–München–Berlin, 1996. 212–213.

32 *Anja Stiglic*: Les effets du soleil. Die Inszenierung und Instrumentalisierung des Nymwegener Friedens von 1678/79. In: *Die frühneuzeitliche Monarchie und ihr Erbe. Festschrift für Heinz Duchhardt zum 60. Geburtstag*. Hrsg. Ronald G. Asch–Johannes Arndt–Matthias Schnettger. Waxmann, Münster–New York–München, 2003. 197–218.

33 *Sonja Schultheiss-Heinz*: Politik in der europäischen Publizistik. Eine historische Inhaltsanalyse von Zeitungen des 17. Jahrhunderts. Steiner, Stuttgart, 2004. (Beiträge zur Kommunikationsgeschichte 16.).

34 *Jörg Jochen Berns*: Der nackte Monarch und die nackte Wahrheit. Auskünfte der deutschen Zeitungs- und Zeremonialschriften des späten 17. und frühen 18. Jahrhunderts zum Verhältnis

Bár továbbra sem intézményesült a propaganda működtetése, s a császári udvar nem tudott az aktuális nyomtatott hírközlésben dominanciát szerezni, mégis jól látható, hogy kiépültek azok az információs csatornák, kapcsolatrendszerek, melyeken a Habsburg uralkodói udvar által közvetített információk a császári udvar érdekeinek megfelelően jelentek meg. Miközben egyre több, tömegcikként terjeszthető jó minőségű grafika látott napvilágot I. Lipót személyét állítva az ábrázolás középpontjába, addig a császár közvetlen környezetében, az ő személyes kezdeményezéséből alig születtek a török felszabadító háborúkkal kapcsolatos reprezentatív ábrázolások. De megjelent a császári udvar vonzásában egy új műveltséggel rendelkező hozzáértő elit,³⁵ mely közvetlen intenciók nélkül is ismerte és alkalmazta a kor legmodernebb reprezentációs eszköztárát.

Az egyik leghatékonyabb megoldás volt a sokféle műfajban eredményesen működő, nagy kapacitású birodalmi kiadók bevonása, amelyek számára jó minőségű híryananyagot közvetítettek hadieseményekről, a Bécs által adott privilégiumaik pedig több műfajban is meghatározó szerepet biztosítottak számukra. A nürnbergi, augsburgi kiadók mellett az egymással is versengő, de Bécs ostroma után ismét jól működő bécsi kiadók szerepe látványosan növekedett az aktuális hírek közlésében a visszafoglaló háború folyamán, bár német nyelvű nyomtatott hetilap, a *Wienerisches Diarium* csak 1703-tól működött Bécsben folyamatosan.

A török elleni háborúhoz jelentős anyagi és katonai támogatást nyújtó választófejedelmek és birodalmi rendek viszont már a visszafoglaló háború kezdetén felleptek a korábbi gyakorlat folytatása, azaz a hadszíntérről érkezett, néhány napnyi eseményt összefoglaló hivatalos tudósítások alapján készült jelentésekkel és partikulákkal való szabad kereskedelem érdekében.³⁶ A gyors és hatékony híráramoltatás érdekében a szász választófejedelem és a hannoveri fejedelem bővítette a postállomásokat Lüneburgban, Hannoverben és Lipcsében.³⁷ A hamburgi postamester tiltakozott a híráramlás akadályozása miatt éppen akkor, amikor növelni kellene a kapacitást a sok hír miatt.³⁸ III. János György szász választófejedelem Buda visszafoglalásának örömhíre kapcsán 1686. szeptember 10-én nehezményezte, hogy a bécsi posta Prágán keresztül csak szeptember 6-án délután két órakor érkezett meg, két nappal később,

von Hof und Öffentlichkeit. Daphnis 11. (1982) 335.; Galavics Géza: „Kössünk kardot az pogány ellen”. Török háborúk és magyar képzőművészet. Képzőművészeti, Bp., 1986. 110–112. és 116–121.; Goloubeva, M.: i. m. (9. jz.) 21–25., 46–47.

35 Siennell, St.: i. m. (26. jz.)

36 ÖStA HHStA Reichskanzlei, Vortraege 5d 1684–1688 8. Maerz. 1684. Von Goertz Kriegs-concert mit debattieren wollen f. 32. „Auch an Ihr Kayserl. Hof instruiert und legitimirt gewesen, sollen aber mahren specialien vorkommen hatten er auch dieselben mit zu überlegen und dadurch zeitlich zuberichten so wollen die ihn auch also bald mit einen alliantz gemeissen resolution darüber versachen: alle Kriegs particularia aber also öffentlich abzuhandlen.”

37 ÖStA HHStA Reichskanzlei, Diplomatische Akten Dresden – Berichte 1687–1689 3c fol. 70. Dresden 1. Apr. 1687.

38 ÖStA HHStA Reichskanzlei, Diplomatische Akten Dresden – Berichte 1687–1689 Karton 3c fol. 68–69. 26/16 Marz. 1687.

mint az expressz jelentése.³⁹ A birodalmi gyűlés 1687. őszi vitáin a választófejedelmek és a birodalmi rendek a szabad híráramoltatás fontosságát emelték ki, tiltakozva a császári udvar kísérletei ellen, melyekkel II. Rudolf császár 1596-ban kiadott, majd I. Lipót által Bécsben 1679. augusztus 13-án közzétett pátensét 1686. június 6-án új postapátensekkel akarta korlátozni és felügyelet alá vonni a híráramlást.⁴⁰ Egy 1686-ban Regensburgban közzétett harmincoldalas traktátus⁴¹ császári pátensekre hivatkozva elmélkedett a postán küldhető levelek, avisók szabályozásán. Ahasver Fritsch traktátusára⁴² hivatkozva vitázott Hornigk 1680-ban megjelent értekezésével, mert az korlátozni szeretné az információ szabad áramlását. Érvelése szerint a birodalmi rendeknek, de különösen a birodalmi városoknak alapvető politikai, de még inkább gazdasági érdekei miatt biztosítani kell a hírek szabad áramlását a birodalmon belül, sőt a kereskedő és távolsági kereskedelemmel foglalkozó rétegnek a külföldi levelezését sem szabad korlátozni⁴³ egyik irányban sem, de különösen spanyol és itáliai területek felé. Ezért tiltakozott a Prágában 1680. február 13-án kiadott császári pátens korlátozó intézkedései ellen. A birodalmi rendek egységes fellépése a császári udvar törekvéseit megakadályozta a posta korlátozásában⁴⁴ és a postahálózaton végigfutó jelentések közzétételében.

A császári udvar számára nem a híráramlás akadályozása jelentette a hatékony megoldást, hanem a dinasztikus érdekeinek megjelenítése. Bár olyan röpiratot⁴⁵ is kiadtak 1687-ben, mely az olvasóknak szóló ajánlásában hosszan ecsetelte a könyvkiadók felelősségét abban, hogy mi is kerül napvilágra, nem

39 ÖStA HHStA Reichskanzlei, Diplomatische Akten Dresden – Berichte 1684–1686 Karton 3b fol. 81–82.

40 ÖStA HHStA Reichskanzlei, Principalkommission Berichte 28 b 1686. Jun–Dez. fol. 362–365.

41 Stadt- und Staatsbibliothek Augsburg (= StBA) B 4 Flugschriften Stw 808. Fernere Gründliche und warhaffte Information und Ausführung, das Bottenwesen der gesamten Reichs-Staenden, sonderlich aber der Frey- und Reys- uch Handels- und anderer Stadten, wie nicht weniger eing andere die Post-bediente concernirende Puncten betreffend. In Verlegung Johann Conrad Emerichs, gedruckt von Johann Georg Hofmann, Regenspurg, 1686.

42 Tractatus Juris Publici, de conventibus deputatorum imperii ordinariis [...]. Fleischer, Frankfurt am Main et Lipsiae, 1680.

43 „Und obschon in einiger Reichs- und Handels-Stadt die Posten introducirt würden, solte doch denen Kauff- und Handels-Leuten frey stehen, ihre Brief, nach ihrem Belieben, bey der Post, oder denen Ordinari-Botten zu bestellen, jedoch, dass alle auslaendische nacher Spanien, Italien und dergleichen entlegene Oerter gehörige Briefe auf die Post-Aempter gegeben werden sollen. Und ist nicht weniger vors. 3. Aus allen in besagter Information allegirt- und publizirten Kayserl. Post-Patenten, so wohl als auch demjenigen, welches von der annoch glorwürdigst-regierenden Kayserl. Majest. Den 13. Febr. A. 1680. zu Prag publicirt worden.“ Fernere Gründliche und warhaffte Information i. m. (41. jz.)

44 ÖStA HHStA Reichskanzlei, Vortraege 5d 1684–1688. fol. 373–380. 1686. Sept. 6–11.

45 Universitätsbibliothek Augsburg (= AUB) O2. IV. 13. 4. 212. Angeb.1. Der Teutschen Welt anschreyende Herold, wie Europa in Waffen, Teuschland auff der Hut, Franckreich auff Staats-Streiche, und die Ottomannische Pforte hingegen auff Furcht und Androhungen, die ganze Welt aber in Verwunderung und erwartenden Ausgange stehet. Gedruckt im Jahr 1687.

lenne szabad ugyanis csak a költségeket nézni, s olcsó és ellenőrizetlen traktátusokat közzétenni.

1683. július 26-ára, a trónörökös ötödik születésnapjára jelent meg egy nürnbergi röplap⁴⁶ köszöntésként, de a német patriótákat megszólítva, a birodalmi összetartozás-tudatot erősítve. A kvalitásos metszet a gyermek József portréja körül védőszentjeit ábrázolja, melyet egy ismeretlen szerző verse egészít ki. A költő a kor uralkodó eszményének megfelelően kimagasló fiatal cédrusnak, Phöbusnak, legitim küzdelmet jelképező Herkulesnek nevezi Józsefet, Castorhoz és Nagy Sándorhoz hasonlítva. A vers szerint a trónörökös a jövő reménységeként a császárváros védelmének fontosságát nemcsak a Habsburg uralkodóház, hanem a Német-római Birodalom számára is megtestesíti a nagy krízis idején. A röplapot az egyik legjobb nevű, igen termékeny, több generáción át jól működő kora újkori német nyomda- és kiadványalkotás irányítója, Johann Jonathan Felsecker jegyezte.⁴⁷ A Felsecker-nyomdánál feltűnően sok Lipót császárt dicsőítő kiadvány jelent meg a 17. század utolsó harmadától. I. Lipót Pfalz-Neuburg Eleonórával kötött házasságára is adott ki verses röplapot a Felsecker-nyomda,⁴⁸ majd I. József születéséről tett közzé metszettel illusztrált tájékoztatást a két szülő felismerhető ábrázolásával, melyen Lipótot úgy jelenítik meg, amint pán-célban éppen a viszályra tapos. A szöveggént szereplő költeményben a megszemélyesített Germánia, Magyarország, Csehország, Karintia, Szilézia, a frank területek és Nürnberg fejezik ki reményüket a trónörökös születése kapcsán.⁴⁹ 1705 májusában, I. Lipót elhunytakor is dicsőítő kiadványt jelentetett meg a Felsecker-kiadó.⁵⁰ 1663-tól évtizedeken át tették közzé a *Nürnbergischer Kriegs- und Fried Currier* hetilapot, melynek privilégiumát a császári udvarnak tett szolgálá-

46 Österreichische Nationalbibliothek (Bécs), Bildarchiv. Wahre und Eigentliche Abbildung Einer Österreichischen jungen Cedern-Säul und erwünschten Europäer-Heyl Des ältisten Durchläuchtigsten Erz-Herzoglichen Kaiserlichen Erb-Prinzens Josephi, Jacobi, Ignatii, Johannis, Antonii, Eustachii, Welcher Um das Heil Jahr Christi 1678 den 16 (26) July zwischen 2 und 3 Uhr [...] gebohren worden. Gedruckt und zu finden bey Jo. Jonathan Felsecker, Nürnberg, 1683.

47 *Christoph Reske*: Die Buchdrucker des 16. und 17. Jahrhundert im deutschen Sprachgebiet. Harrassowitz, Wiesbaden, 2007. (Beiträge zum Buch- und Bibliothekswesen 51.)

48 Die Durchleuchtigste Prinzessin und Fräulein, Fräulein Eleonora Magdalena Theresia, Vermählte Röm. Kaiserin, 1676. Gedruckt und zu finden bey Felseckern, Nürnberg. (*Paas, J. R.*: i. m. [19. jz.] P-3163) és Der Allerdurchleuchtigst Glorwürdigste und unüberwindlichste Fürst und Herr, Herr Leopold der Erste dieses Nahmens Römischen Kayser [...]. (Uo. P-3162.)

49 Das Aeste-Reiche Oester-Reich oder der gesegnete Adler, durch höchst-erfreulicher Glück-Geburt eines Kaiserlichen Prinzens. Von Leopold dem Ersten. Kayserliches Wiegen-Lied In der wohlbekandten Wiegen Melodey: Last uns das Kindlein wiegen. Wolf Eberhard und Johann Jonathan Felsecker. *Paas, J. R.*: i. m. (19. jz.) P-3199.; *Friedrich Polleross*: Architektur und Panegyrik. Eine Allegorie der Jesuiten zur Geburt von Erzherzog Leopold Joseph (1682). In: *Barock in Mitteleuropa. Werke – Phänomene – Analysen*. Hellmut Lorenz zum 65. Geburtstag. Hrsg. Martin Engel et al. Böhlau, Wien-Köln-Wiemar, 2007. 375–391.

50 Vorstellung De Hochsselig-verbrlichenen Majestaet Des Allerdurchleuchtigsten Römische Kaeyers Leopoldi Welcher den 5 May dises jetzlauffenden Heyl Jahres 1705 um 3. Viertel auf vier Uhr Nachmittags, nach höchst-löblich-geführter Regierung, dieses Zeitliche mit dem Ewigen verwechselt. Felsecker, Nürnberg, 1705.

tokra hivatkozva folyamatosan megújították mind Nürnbergben, mind pedig Bécsben.⁵¹ Informatív, hiteles alaprajzokat és felismerhető látképeket közlő röplapjaik hivatalos hadijelentések alapján készültek. Philipsburg 1676. augusztus végi visszafoglalásáról a város történetét, ostromait és jelentőségét bemutató röplapot tett közzé Felsecker, mely a császárhű patrióta németeket szólította meg.⁵² Az 1683-as párkányi csatáról közzétett röplapja antikvitások és olyan partikuláriák alapján készült, melyeket a követek is mellékletként szoktak jelentéseikhez csatolni.⁵³ A Felseckerek által nyújtott mintát más kiadók is átvették. A párkányi csatáról kiadott hivatalos jelentést feldolgozó röplapot – október végi újabb hírekkel kiegészítve – más nürnbergi kiadók újra közzétették, már a metszetre is rövid kivonatos újsághíreket nyomtatva.⁵⁴

A gyermek trónörökösnek nem csak a török elleni támadó háború propagandájában is jutott fontos szerep. 1683 őszén, Bécs felmentése, az október 9-i győztes párkányi csata, valamint Esztergom bevétele után tették közzé azt a röplapot,⁵⁵ melyen a háttérben azonosítható látképekkel utaltak a fontos katonai fordulópontok helyszínére. A gondosan kivitelezett kép előterében, egy fiktív trónteremben egyedített, felismerhető arcképekkel jelenítették meg a török felett aratott diadalban meghatározó szerepet játszó uralkodókat és hősokeket. A baldachinos trónuson, páncélban és babérkoszorúval ábrázolt I. Lipót császár mellett felesége és két gyermeke látható. Míg a metszet a nagy krízist átélő Habsburg-házat dicsőíti, addig a képet magyarázó szöveg hosszasan mutatja be, hogy milyen jelentős szerepet játszott Sobieski János lengyel király Bécs felmentésében, aki a török hadizsákmányból a pápai udvarba is küldött, a török háború folytatásának reményét is kifejezve. A lengyel uralkodóval párhuzamosan a bajor választófejedelemet, Miksa Emánuelét ábrázolták kiemelten, akinek a kahlen-

51 ÖStA HHStA RHR Impressorien 66. fol. 250.; *Walter Zimmermann*: Entwicklungsgeschichte des Nürnberger „Friedens- und Kriegskuriers“ („Nürnberger Kurier“) von seinen ersten Anfängen bis zum Übergang an den „Fränkischen Kurier“ 1663–1685. Ein Beitrag zur Geschichte des deutschen Zeitungswesens. Tümmel, Nürnberg, 1930. 138–145.; *Schumann, J.*: Die andere Sonne i. m. (9. jz.) 220–223.

52 Wahre eigentliche Abbildung des wehrhafften Plazes und Vestung Philippsburg, samt kurzverfaster Beschreibung ihres Namens Ursprungs, unterschiedlicher Besitzungs-Verenderung, und so dann jüngsten vom 29. und 30. Aug. dieses Jahrs. *Paas, J. R.*: i. m. (19. jz) P–3155.

53 Magyar Nemzeti Múzeum (Budapest), Történelmi Képcsarnok (= MNM TKCS) 684. Gründlicher und ausführlicher Bericht, Was bey dem zwischen den Kay. und Kön. Polen eine und dann der Türkischen Armeen, andern Theils, Vor glücklicher Eroberung der Stadt Baracan, Gehaltenem blutigen Treffen Denckwürdiges vorgelauffen, Particularia und Antiquitäten beygefüget werden. Nürnberg, zu finden bey Johann Jonathan Felsecker. Anno 1683.; *Szalai Béla*: Magyar várak, városok, falvak metszeteiken 1515–1800. I. Mai Magyarország, Bp., 2006. 9. tábla.

54 *Szalai B.*: i. m. (53. jz.) I. 12. és 13. tábla. Warhaffter Verlauff und eigentlicher Abriss der von denen Kayserlichen und Alliierten Reichs-Völcckern, eine kurze Zeit belaeget. Nürnberg, Leonhard Loschge.

55 *Szalai B.*: i. m. (53. jz.) I. 15. tábla. Immerwährendes Ehren-Gedachtnuss. Der allertappfersten Helden unserer Zeit, welche sich in Hinwegtreibung dess Erb-Feinds von der Kayserlichen Residenz-Stadt Wien Rühmlichst, der Christenheit zum besten gebrauchen lassen in gegenwaertigem Kupffer entworfen.

bergi lovasrohamban játszott szerepét szintén hosszan részletezi a leírás. Kiemeli a kiadvány a Bécs felmentésénél segélycsapatai élén személyesen jelen lévő III. János György szász választófejedelem szerepét, valamint a császári sereget irányító Lotharingiai Károly katonai érdemeit a menekülő oszmán sereg üldözésében, és ugyancsak dicsőíti a császárváros védelmét belülről irányító Rüdiger Starhemberget. A nyomtatvány a sokszólamú aktuális propagandában a császári udvar irányító szerepét hangsúlyozta.⁵⁶ A hadszínterek sikereit terjesztő nyomtatványokon a hatékony állam reprezentációja szintén érvényesült, az I. Lipót császárt dicsőítő kiadványokon a tisztikar és a jól működő hivatali apparátus is megjelent.⁵⁷

A politikai szövetségesek közötti érdekellentétek nyíltan megjelentek a kobeli publicisztikában. Egy szerencsejáték-szimbólumra építő szellemes értekezés a Szent Liga tagjai közötti politikai feszültségeket elemezte olvasóinak, akiket kifejezetten mint közembereket, nem pedig mint állami hivatalnokként vagy kereskedőként érintett feleket szólított meg. A Felsecker-nyomda kiadványa egy képbe sűrítve jelenítette meg a török szerencsefazekat, melyből a Szent Liga tagjainak egyre több város alaprajzát sikerült visszaszerezniük.⁵⁸

A lengyel uralkodó már az 1675–1678-as lengyelországi török elleni háborúban játszott szerepét is gondosan kivitelezett propagandával fogalmaztatta meg. A Bécs felmentéséhez, a párkányi csatához nyújtott segítségét szintén aktuális nyomtatványok sora hirdette, a Habsburg-házat háttérbe szorító módon emelve ki a Lengyel Királyság súlyát. Miksa Emánuel és a „Szász Marsként” ábrázolt III. János György ugyancsak gondosan felépített propagandában hangsúlyozta a császári udvarnak nyújtott katonai segítség politikai jelentőségét.

E szempontból is fontos a trónörökös megjelenítése, aki a dinasztikus érdekek mellett jelképezte a következő generáció számára meghatározó fordulatot. Az I. József koronázására kiadott nürnbergi, ulmi, frankfurti röplapokon az új korszak lehetőségének szimbólumaként jelent meg az uralkodó gyermeki kora. A Felsecker-kiadó József félalakos, magyar nemesi viseletben közzétett ábrázó-

56 Egy 1685-ben Augsburgban megjelent, Magyarország történetét bemutató nagyméretű kötet közérthető címlapképe más hangsúlyokkal fogalmazta meg a birodalmi segélynyújtás jelentőségét. A baldachinos trónuson ülő Lipót oldalán a legyőzött sárkány mellett a magyarországi hadszíntéren harcoló fejedelmek, hercegek seregszempléje látható. A Magyar Királyság török elleni küzdelmét bemutató kötetet az 1685-ben Kassa ostrománál elesett Georg Friedrich württembergi hercegnek dedikálta a szerző. *Johann Christoph Wagner: Delineatio Provinciarum Pannoniae Et Imperii Turcici In Oriente: Eine Grundrichtige Beschreibung dess ganzen Anfangs sonderlich aber dess Hochlöblichen Königreichs Ungarn, und der ganzen Türckey, auch deren Völcker, welche selbigem Monarchen [...].* Koppmayer, Augspurg, 1685.

57 Országos Széchényi Könyvtár (= OSZK), Apponyi Metszet (= App. M.) 222. Stets-grünende Lorbeer-Crone. Vornemlich Ihrer Römischen Kayserlichen Majestät: So dann dero hohen Alliirten Auch andern getreuen Ministern, wegen Dero unverdrossen Vätterlichen Vorsorge höchst [...]. Ulm, zu finden bey Mättheus Schultes.

58 OSZK App. M. 355. Der von dem in Ottomannischen Reich jetzt Gross Sultan in denen Ober- und Nieder Ungarn, Polen Moscau und Morea aufgestellet Glücks-Hafen. Nürnberg, zu finden Johann Jonathan Felsecker.

lását a Habsburg-házat dicsőítő költeményekkel jelentette meg a magyar koronázás alkalmából. Egy másik jó nevű, évtizedeken át sok magyar vonatkozású ismereteket közvetítő nürnbergi kiadó, Leonhard Loschge Pozsony látképe előtt, ugrató lovon, jogarral a kezében, díszmagyarban mutatta be a gyermek Józsefet.⁵⁹ Szoros rokonságot mutat ezzel az a nürnbergi, ulmi és frankfurti röplap, mely az uralkodó tízéves kora és Habsburg-házbeli magyar királyként tizedik mi-volta között vont párhuzamot rövid, megjegyezhető versben.⁶⁰ Az I. Józsefet egész alakos képen, magyar díszöltözetben és koronával megjelenítő metszethez valószínűleg a legnevesebb metsző, Johann Christoph Lochner adta a mintát.⁶¹ A Titkos Konferencia április 7-i ülésén már tárgyalták, hogy miként kezeljék a koronázás kapcsán József gyermeki korát. Legitimációként Szent László és XIII. Lajos példáját javasolták, akik ifjan kerültek a trónra. Ezt végül nem hangsúlyozta a korabeli propaganda.

A nyomtatott hírek világában élő szerzők pontosan érzékelték a török elleni küzdelem szövetségesei közti politikai jelentőségű reprezentációs versengést. Christoph Boethius *Kriegs-Helms Christen* című hatkötetes, mintegy tízezer oldalas, Nürnbergben 1686–1698 között Johann Christoph Lochnernél megjelent művével sokat tett azért, hogy a török háború fontos eseményeiről minél szélesebb kör sokoldalúan tájékozódni tudjon.⁶² Buda visszavételéről négyféle beszámolót tett közzé: két szemtanú naplóját, egy itáliai levelező jelentését és a birodalmi kancellária által kiadott napi összefoglalót. Boethius nemcsak a hírforrások sokféleségére figyelt, hanem a nézőpontok különbözőségére is: Buda ostromát, a rohamokat a császári táborból, a bajor támadó egységek felől szemlélve is ismertette, majd külön kitért a szász választófejedelemség segélycsapatainak a szerinte más művekben nem eléggé hangsúlyozott szerepére is. A Boethius-kiadónál 1688-ban Frankfurtban, Lipszében és Drezdában egyszerre megjelenő vaskos mű⁶³ 1679-től mutatja be a lényeges változást

59 Über den neu-gekrönten grossmaechtigst und unüberwindlichsten König in Hungarn Josephum Dessen Bildnuss hier vorgestellt wird komme aller Seegen Josephs. Nürnberg gedruckt und zufinden bey Felsecker.; MNM TKCS 11761. Josephus I König in Hungarn. Zu finden bei Leonhard Loschge.

60 MNM TKCS 2220. Josephus Archidux Austriae Leopoldi Caesaris Filius ex Eleonora Augusta Palatino- Neoburgia Nascitur 25. Julii Pannoniae Rex Solenni ritu Inauguratur Posonii 9. Decembris A. 1687. Nürnberg, zu finden bey Johann Christoph Lochner Buchhaendler. Képileg kissé átdolgozott változata: Frankfurt, zu finden bey Matthaus Schnatz. Harmadik variáns: In Verlegung Mattheus Wagner Buchdrucker in Ulm.

61 A Batthyányak évszázadai. Kiállítási katalógus. Szerk. Zsámbéky Monika. Szombathelyi Képtár, Szombathely, 2005. 81–82.; *Friedrich Polleross*: Austriacus Hungariae Rex. Zur Darstellung der Habsburger als ungarische Könige in der frühneuzeitlichen Graphik. In: „Ez világ mint egy kert...” Tanulmányok Galavics Géza tiszteletére. Szerk. Bubryák Orsolya. Gondolat-MTA Művészettörténeti Kutatóintézet, Bp., 2010. 67.

62 OSZK Apponyi Hungarica (= App. H.) 2241. *Christoph Boethius*: Ruhm-Belorberter Triumph-leuchtender und Glantz-erhöheter Kriegs-Helm. I–VI. Lochner, Nürnberg, 1686–1698. II. 439.

63 AUB O2. IV. 13. 8. 196. Das Theils Friedbeglückte Theils Kriegende und Siegende Europa, Oder Fernere kurze, jedoch gründliche Historische Erzählung Aller Kriegs- und anderer

sokat a korabeli Európában, több hadi és politikai színtérre kitekintve. A kötet olvasóknak szóló értekezése azt a szándékot jelezte, hogy egyfajta történetírói igénnyel⁶⁴ adjon számot a meghatározó fordulópontot jelentő aktuális eseményekről, egyúttal a festők és a képkészítők ecsetvonásainak a szemet megtévesztő művészi vonásaira is felhívta a figyelmet. A pozsonyi koronázásról is sokoldalú képet ad, s leírásai más adatokat tartalmaznak, mint a bécsi kiadványok.⁶⁵

A császárváros török ostromáról Bécsben közzétett beszámolók jórészt nem 1683-ban, hanem később megjelent kiadványok, de 1683 után gyorsan aktívá váltak a bécsi kiadók, sőt jól látható, hogy egymással is versengtek a Bécsben már korábban is működő nyomdák és kiadók, mint a Susanna Christina Cosmerovius⁶⁶ által vezetett, valamint a később érkezettek, így a Johann van Ghelen⁶⁷ (1678–1721) műhely. A bécsi kiadók gondosan kiépítették az udvari kapcsolataikat, az egyetemi nyomdászai cím, majd a császári udvari nyomdászai cím megszerzése politikai jelentőségű volt. A visszafoglaló háború időszakában Leopold Voigt (1670–1706) kiadójának a szerepe nőtt meg. A számára biztosított privilégiumok⁶⁸ is érzékeltetik aktív működését. Bécs ostromáról diáriumot nyomtatott,⁶⁹ Érsekújvár bevételéről pedig egy hadinapló alapján tett közzé húszoldalas beszámolót Lotharingiai Károly táborából.⁷⁰ Jó udvari kapcsolatait

denckwürdiger Begebenheiten, welche von Anno 1679. Bis 1688. In ganz Europa vorgelauffen. IN des Teutschen Sleidani Continuation seiner vier Monarchien Unpartheinisch entworfen Durch Christopff Jakob Breitenfels Mit Churfürstl. Saches. Gnaedigstem Privilegio. Bey Johann Theodor Boetio, Buchhaendlern in Dresden, Franckfurt und Leipzig, Anno 1688.

64 „Wann man die abgelauffnen und theils vorlanger, teils vor kurzverwichner Zeit sich zugetragen Haendel für Augen stellet, so kan man um so viel besser von könnfftigen Dingen sich beratschlagen, sag nicht unweislich der weise Redner Isocrates. [...] Die Historia sagt er ist ein Licht der Warhait, eine Zunge der Zeit, eine Meisterin des Lebens, eine Verkündigerein der vorigen Zeit, ein der Tugend, und eine Veraechterin der Laster.” Uo. (Vorbericht an den Leser).

65 *Boethius, Chr.: i. m. (62. jz.) III. (1687–1688) 328–348., 378–383.*

66 *Anton Mayer: Wiens Buchdrucker-Geschichte (1482–1882). II. Frick, Wien, 1887. 305–311.; Christoph Reske: Die Buchdrucker des 16. und 17. Jahrhunderts in deutschen Sprachgebiet. Auf der Grundlage des gleichnamigen Werkes von Josef Benzing. Harrassowitz, Wiesbaden, 2007. (Beiträge zum Buch- und Bibliothekwesen 51.) 978–979., 981., 983.*

67 *Reske, Chr.: i. m. (66. jz.) 982–983.*

68 ÖStA HHStA RHR Impressorien 74 Vi–Vr.

69 „Grausamen Belagrung Wien Histogramus ein Diarium in Latainische beschrieben tag zu tag hinderassene Deputierten herren erlaethen ad censuram gegeben, und von ihnen censirter wider bekommen habe. Weilen nun Ich zwar solches anfaengliche zuschrieben und notiren mich selbst angefrichet hab in ordine ad hoc damit hernagst et suo tempore der ordnung nach Eew. Mayl. General Historiae mögte eingetragen worden. So bin Ich doch von alerhand Stands Personen theis gebetten, theils angemahnet worden und noch taeglich dass ichs mit biss dorthin aufschreiben und vor taeglich, dass ichs mit biss dorthin aufschreiben und verhelten, sondern anizo alsobald durch offene truck sowohl in latain, als Teutscher Sprach ans Tags geben solte.” Uo. fol. 98.

70 AUB O2. IV. 13. 4. 227. Angeb. 5. Diarium oder Kurze Beschreibung, Was taeglich bey Belagerung der Vestung Neuhaeusel, vom 7. Julii an jetzt-lauffenden 1685. Jahrs, biss auf den 19.

tükrözi, hogy ő nyomtatta ki Johann Constantin Feigének a visszafoglaló háborút a császári sas diadalaként bemutató művét, mely azt tűzte ki célul, hogy teljessé tegye a nürnbergi Hieronymus Orteliusnak a török háborúk történetét 1395-től 1665-ig bemutató, sok kiadást megért összefoglalását.⁷¹ Feige már 1685-ben nyomtatott egy császári sas erejét hirdető kiadványt Bécsben, a korábban meghatározó szerepet játszó Kürner-nyomdánál.⁷²

Egyre több hiteles alaprajzot, kvalitásos városlátképet közlő röplapon szerepelt az a jelzés, hogy először Bécsben nyomtatták, melyet átvettek német kiadók. Feltűnően jó minőségűek Johann Martin Lerch város- és váralaprajzokat, térképeket közvetítő metszetes tudósításai a török elleni hadszíntérről. Lerch Bécsben tett közzé látványos metszetet Lotharingiai Károly és Eleonora Maria Josefa 1676. február 6–9-i esküvőjéről,⁷³ Nypoorttal együttműködve pedig a török verhetőségét hirdető, a Bécs alól sírva menekülő Kara Musztafát gúnyoló röplapot is közzétett Giuseppe Maria Mitelli metszetét felhasználva, melyet Leopold Voigt adott ki újra.⁷⁴ A karmeliták háza mellett található műhelyben készítette röplapját Martin Lerch Nypoorttal együttműködve az 1683-as párkányi csatáról.⁷⁵ Az 1685. évi, Esztergom melletti csatáról és Érsekújvár ostromáról színvonalas hadmérnöki alaprajzot és látképet is közzétevő röplappal tudósított.⁷⁶ Lerch Pécs, Siklós és Simontornya 1687. októberi visszavételéről is hiteles térképet tett közzé.⁷⁷

August-Monats worden gangen, und wie solches attaquiret worden. Durch eine glaubwürdige Feder beschrieben. Erstlich gedruckt zu Wien, bey Leopold Voigt, Univers. Buchdrk.

71 Wunderbahrer Adlers-Schwung oder Fernere Geschichts-Forsezung Ortelii Redivii et Continuati das ist Eine Aussführlliche Historische Beschreibung Dess noch anhaltenden Türcken-Kriegs. Leopold Voigt Universitaets Buchdrucker 1694. f. 154–162. 1689. apr. 22.; Johann Constantin Feigi: Ein Politischer Currioser. In: *Mayer, A.*: i. m. (66. jz.) II. 291–299.; *Reske, Chr.*: i. m. (66. jz.) 981.

72 Adlers-Krafft Oder Europaeischer Heldenkern, Das ist Warhaffte und aussführlliche Beschreibung Der hohen Tapfferkeit, Welche die Christliche Helden Ritter und Soldaten, wie auch Jeder-maennighen in Wehr und Waffen erweisen und ihnen hierdurch bey ganzer Welt einen unterblichen Nahmen worden [...] durch Joannem Constantinum Feigium Silesium Leorinensem J. U. Studiosum. Gedruckt zu Wienn in Oesterreich bey Johann Jacob Kürner, der Nieder-Oesterreichischen Landschafft Buchdrucker. A végén kinyomtatta a privilégiumot, melyet 1684. november 16-án szerzett Johannis Probst és Leopold Wilhelm Graff zu Königsegg aláírásával (335.).

73 Ausführlicher Bericht von der hochansehnlichen Herzog Lotharingischen Beilagers Festivitaet. *Paas, J. R.*: i. m. (19. jz.) P–3196.

74 ÖNB F 000198–B. Wer suecht, der findt. Dess Türckischen Gross-Visirs Cara Mustapha Bassa zuruck-Marsch von Wienn nacher Constantinopel. Nyport fecit, Martin Lerch exc. Gedruckt zu Wienn in Oesterreich bey Leopold Voigt, Acad. Buchdrucker IM Jahr 1684.

75 MNM TKCS 1270.

76 MNM TKCS T 1211. Abbildung wie die Vestung Neuheusel in Nider Ungarn durch die Christliche Waffen mit sturmender Hand dem Erbfeind abgedrungen und erobert worden mit kurz-ausführllichem Bericht was sich Zeit waerender Belagerung dabey merckwürdigen zugetragen.

77 MNM TKCS T 6384. Abbildung Der Glückliche Eroberung Deren Vesten Plaetze, Simonthorna, Fünffkirchen Und Siklos In Nider-Ungarn, Mit Aussführllichem Bericht Was Sich Darbey Merckwürdig Zugetragen.

I. József pozsonyi koronázása korabeli nyomtatványok tükrében

A 17. század végén nagy népszerűségnek örvendtek az egy adott évet rendszerezve áttekintő összegzések. A gyorsan változó erőviszonyokról tudósító kiadványok nagy száma, a kiadók gazdasági érdeke s az olvasóközönség igénye is azt kívánta, hogy a változásokat nagyobb összefüggésekbe illesztve segítsenek értelmezni az eseményeket. Az összegzések egy része a hadszíntereket vette sorba az 1687. évből.⁷⁸ Az augsburgi Jakob Koppmayer kiadója, amely látványos röplappal tudósított a visszafoglaló háború eseményeiről, egy hosszabb értékelést is közzétett a Szent Liga különböző országaiban bekövetkezett változásokról.⁷⁹ 1688-ban körképet adott a Magyar és Lengyel Királyság mellett Moszkva sikereiről, Velence moreai és dalmáciai hódításairól, valamint a pozsonyi országgyűlésről és I. József koronázásáról.⁸⁰ A nürnbergi Endter kiadó a császári sas győzelmeiként interpretálta az 1687. évi hadi sikereket, nemcsak a magyarországi török háborúra, hanem a lengyelországi és tengeri küzdelmekre is kitérve, látványos metszetekkel illusztrálva a döntő fordulópontokat.⁸¹

78 AUB O2. IV. 13. 8. 45. Der auferwerckte Christen Ruhm. Das ist ausführliche Relation alles dessen Was sich bey einem Jahr her nemlich des bis zu End lauffenden 1687. Jahrs in Hungarn, Sclavonien, Siebenbürgen, Pohlen, Morae und Dalmatia, bey allen Eroberungen, jetzigem Land Tag zu Pressburg und der Glorwürdigsten Crönung Josephi in Regem Hungariae zugetragen Nebst einer Beschreibung [...] wie wann die recuperirter Oerther an die Türcken gerathen. Gedruckt im Jahr 1688.

79 AUB O2. IV. 28. 4. 250. angeb. 10. Die Ohnmacht der Türckischen Monarchie, vorgestellt in Warhaffter und umbständlicher Erzehlung der Kriegs-Geschichten dess 1687. Jahrs in Ungarn und Morea [...] Welche in höchst-tapfferster Bestreitung dess allgemeinen Erb- und Erz-Feindes der Christenheit dess Türckens, zu der Röm. Kayserl. Majest. Dero saemtlichen Hohen Bunds-Verwandten unvertsaenglichen Nachruhm, so wol in offentlichen Scharmüzeln und Schlachten, als auch Belager- und Eroberung ein und anderer Oerter sich zugetragen. Mit unterschiedlichen dienlichen Kupffer-Figuren gezieret. Augspurg, gedruckt und zu finden bey Jakob Koppmayer, Anno 1687.

80 AUB O2. IV. 13. 4. 228. Angeb 6. Die Ohnmacht der Türckischen Monarchie vorgestellt in warhaffter und umbstaendlicher Erzehlung der Kriegs-Geschichten des 1687. Jahres, [...] Wie auch Ein genauer Bericht dessen, was auf dem Land-Tag zu Pressburg, und bey Crönung dess Kayserlichen Erb-Prinzens Joseph zum Ungarischen Könige vorgegangen. Mit unterschiedlichen dieslichen Kupffern gezieret. Augspurg Gedruckt zu finden bey Jakob Koppmayer, Anno 1688. A metszet megjelent: *Szakály Ferenc: Hungaria eliberata. Budavár visszavétele és Magyarország felszabadítása a török uralom alól 1683–1718.* Corvina, Bp., 1986. 155. 000.

81 AUB O2. IV. 13. 4. 93. Sig-gekrönter Feld-Zug Dess Adlers und Leuens, Im 1687. Jahr Christi vorgestellt In ausführlicher und warhaffter Erzehlung der denckwürdigsten Victorien, womit der Allerhöchste die Waffen Römisch-Kaeyserlicher Majestaet in Ungarn, [...] durch gute Correspondenz-federn, angesagt. Wobey das neuliche Haupt-Treffen, bey Mohaz in Ungarn, wie auch das Venetianische in Morea, samt denen Vestungen Patrasso und Lepanto, in Kupffer zu sehen, Dem Gunstvollenden Leser mitgetheilt, Durch Martialem Adlerhold. Gedruckt in obbemeldtem 1687sten Jahr, und zu finden In Nürnberg, bey Johann Andrea Endters Seel. Söhnen.; *Friedrich Oldenbourg: Die Endter. Eine Nürnberger Buchhändlerfamilie (1590–1740).* Oldenbourg, München, 1911.

Bernard Joseph Lidl, a császári udvari apparátus tagjaként az általa birtokolt információk alapján szintén megírta az 1687. év történetét. *Ungarische und Wienerische Staats Registratur* című, az 1687. évre vonatkozó majd kétszáz oldalas diáriumszerű összegzése⁸² az ekkor még egyetemi könyvkiadó, Johann van Ghelen kiadásában jelent meg Bécsben, 1688-ban. A császári „notarius publicus” kiadványában nem utalt a kötetben többször szereplő, egymással összefüggő eseményekre, hanem valóban kronologikus sorrendben vette lajstromba, kivonatolta a magyar és bécsi hadi és politikai híreket. A kötet nyitómet-szete egy hivatali szobába enged bepillantást, ahol látható, amint – talán éppen a szerzőtől – egy akta születik, valamint négy hivatalnok, köztük egy szakállas magyar nemes, aki velencei, bécsi és török aktákra mutatva érzékelteti, hogy a hivatali apparátusnak milyen területeken kell maximálisan teljesítenie. A kiadvány a jól működő állam teljesítőképességét reprezentálta, mely egyszerre lépett fel hatékonyan a belső és a külső ellenséggel, a törökkel és a lázadókkal szemben. A sajátos hivatali diárium napra pontosan rögzítette a fontos eseményeket, elsősorban az udvari élet ünnepeire és ceremóniáira koncentrálva, sokszor oldalakon keresztül sorolva, hogy a császári udvar prominens személyiségei közül ki volt jelen az egyházi és világi ünnepélyeken, mint például a Stephansdomban a nagyharsányi győzelem alkalmából tartott augusztus 20-ai Te Deumon vagy a január 3-ai vaddisznó- és rókavadászatokon.

A *Staatsregistratur* József koronázásáról sok fontos ismeretet rögzített, de a korabeli nyomtatott újságműfajokban jóval sokoldalúbb kép rajzolódott ki a magyar királyi koronázás jelentőségéről. A nyomtatott leírásokban és képes beszámolóokban kitapintható sokféle érdek és nézőpont érzékelteti, hogy többféle csatornán el lehetett érni a korabeli nyilvánosságot. S tudatos volt a törekvés, hogy az egyszeri reprezentációs alkalmat távolabbi befogadóközönség felé megsokszorozva is sikerüljön kivetíteni, saját politikai programot érvényesítve.

A *Staatsregistraturban* a pozsonyi országgyűlés előkészítésére vonatkozó információ már augusztus 20-ánál szerepel, bár korántsem tükrözi az előzetes tárgyalások jelentőségét a rövid feljegyzés, mely a bajor választófejedelem feleségének (az uralkodó lányának, Mária Antóniának) az érkezésekor megjelent. A feljegyzés a Mohács melletti győzelemről szóló híradás, a Stephansdomban tartott misén jelen lévők és a Pottendorf közeli vadászatot részt vevők felsorolása után szerepel. A tömör összegzés szerint az uralkodó augusztus 22-éig előzetes konferenciát tartott a magyar mágnásokkal a tervezett országgyűlés propozícióról, valamint József koronázásáról (a jelenlévőket nem adja meg név szerint).⁸³

82 OSZK App. H. 1308. (AUB O2. IV. 13. 4. 95.) Ungarische und Wienerische Kriegs und Staats Registratur, Das ist Richtige und glaubhafte Erzählung der denckwürdigsten Geschichten, welche in dem Königreich Ungarn, Dalmatien, Sclavonien, und in der Kays. Haupt. Und Residenz Statt Wienn, von Tag zu Tag durch das 1687. Sten Jahr sich zugetragen. Registrirt Durch B.I. L. Caesarum Notarium Publicum, Als Joseph der Sechs und Vierzigste Pannonische König in Pressburg an neunten Xber glücklich gekrönet war. Gedruckt zu Wienn in Oesterreich, bey Johann van Ghelen der Löbl. Universitaet Buchtruckern.

83 Uo. 107–108.

A szeptember 27-ei feljegyzés szerint a Duna magas vízállása Esztergomnál és Pozsonynál akadályozta az országgyűlés előkészületeit.⁸⁴ Október 9-én viszont már azt jegyezte le a szerző, hogy rendben haladnak Pozsonyban az országgyűlés megnyitásához és a koronázáshoz szükséges lépések, de még nincs kítűzve a császár elutazásának napja. Más kiadványokból viszont kítűnik, hogy a császár október 29-én hagyta el Bécset, s miután kora délután Ebersdorfnál vadászatot tartottak, Fischaunál vertek éjszakai tábornak. A következő nap fogadta az országghatárnál az uralkodót a magyar küldöttség: a nádor és sok mágnás, valamint Széchényi György esztergomi érsek, aki latin nyelvű beszédben köszöntötte Lipótot, amire József tetszést aratva válaszolt.⁸⁵

A császár és kíséretének ünnepélyes pozsonyi bevonulása – melyet több korabeli beszámoló említett, s metszet is megörökített – október 30-án, délután négy órakor kezdődött, melyet kellő részletességgel mutat be a protokolláris kérdésekre igen érzékeny császári hivatalnok. A leírásból kítűnik, hogy nagy szerepet kaptak a fiatal magyar főnemesek, s jelentős számú magyar lovasság vonult fel. A császári főszállásmester után, magyar lovasokat követően Esterházy Pál nádor két fia vonult negyedikként száz lovas huszár élén, tigris- és párdúcbrös öltözetben, majd Erdődy gróf következett szintén mintegy száz nemessel, hatodikként magyar előkelők díszhintói, köztük az esztergomi érseké, hetedikként Pálffy Antal lovon a kétszáz fős küldöttséggel, Pozsony vármegyét is képviselve, szépen csengő muzika kíséretében. Nyolcadikként Batthyány következett százötven nemessel, utána a magyar nádor, Esterházy Pál különlegesen szépen öltötetett lovakkal, majd Draskovich Miklós egy drága kocsin, s ezután következtek a császári udvar tagjai, azután Ferdinand Schwarzenberg és Ferdinand Dietrichstein hercegek, utánuk a császári pár gyermekeivel együtt díszhintóban, majd az udvarhölgyek, végül Pálffy Károly a lovasságával.⁸⁶ A királyt a városkapunál Pozsony város magisztrátusa fogadta beszéddel és ágyúlövésekkel. Másnap a proposíciók hangoztak el az országgyűlésen, de ezeket nem jegyezte le a szerző. Pozsonyról részletes leírást ad, melyben kiemeli a hegy tetején álló, koronázási ékszereket őrző vár jelentőségét, az érseki kert szépségét, a magyar mágnások palotáit, a város szépen épített templomait és a jezsuita kollégiumot. Azt is fontosnak tartotta, hogy a legutóbbi török háború alatt a várat és a városrészeket is szabályosan „erődítették”.⁸⁷

Az adatsor összeállítója az országgyűlés menetéből is a Habsburg uralkodóház számára fontos eseményeket emelte ki. November 7-énél megírta, hogy a magyar mágnások vezetésével a rendek elfogadták az örökös királyság kimondá-

84 Uo. 125.

85 *Thaumantium Stephani*: Der Neu-aufgegangene Glücks- und Majestät-Stern dess Königreichs Ungarn Deren Jener im Felde dieser auf dem Ungarisch-Königlichen Thron leuchtet. Das ist Gründliche Beschreibung der gross-herrlichen Krönungs-Pracht Josephi dess Ersten, Königs in Ungarn, Wie auch der sieghafften Eroberung beyder Haupt-Festungen Erla und Mongatsch [...]. Zu finden bey Joh. Andrea Endters Sel. Söhnen AN. 1688. 23.

86 Ungarische und Wienerische Kriegs und Staats Registratur i. m. (82. jz.) 143–144.

87 Uo. 147.

sát. Aznapra a másik rövid feljegyzés arról tudósít, hogy Bécsben a Dorothea utcát 17 lámpással kivilágították a közbiztonság javítása érdekében.⁸⁸ November 8-ánál pedig beszámol Draskovich Miklós országbíró gyors és váratlan haláláról, de nem ír a politikai szerepéről, sem arról, hogy ellenezte az örökös királyság kimondását. December 9-énél viszont feljegyezte, hogy Csáky István lett az új országbíró. Az országgyűlés tárgyalásairól, fordulatairól, az eperjesi véstörvény-szék elleni tiltakozásról nem jegyzett fel semmilyen információt. Elsősorban az országgyűlés alatt tartott ünnepek szerepelnek nála kiemelten. Beszámol az uralkodó névnapján, november 15-én követek, miniszterek és mágnások jelenlétében, magyar zenészek közreműködésével tartott gáláról, s a november 19-én, Erzsébet-napkor, Lipót idősebbik lányának névnapján tartott ünnepségről, a Lotharingiai Károly Erdélyből való megérkezése után, november 27-én Esterházy Pál vezetésével tartott nagy mulatságról, nyúl vadászatról, s a spanyol követ által az aranygyapjas renddel kitüntetettek tiszteletére december 1-jén rendezett bankettől, bár egyik esetben sem sorolja fel név szerint a jelenlévőket.⁸⁹

A császári hivatalnok csakis a koronázásnak az uralkodóház szempontjából fontos aspektusaira koncentrált. November 23-án rögzítette, hogy a magyar rendek elfogadták a spanyol ág jogát is az örökös királyságra az osztrák ág kihalása esetén, november 25-énél pedig az szerepel, hogy Buonvisi kardinális, pápai nuncius a pozsonyi udvari kápolnában bérmálta József trónörökösöt, aki november 26-án, más lovagokkal együtt – itt nincs név szerinti felsorolás – megkapta az aranygyapjas rendet,⁹⁰ ezzel a trónörökös egyházi és világi nagykorúsítása lezajlott. A november 27-ei feljegyzés szerint a koronázást várhatóan december elején tartják, mert az előkészítés több napot vesz igénybe, melynek részeként a magyar rendek alkalmi építményeket emeltek a városban és a Szent Márton-templomban. A hivatalnok december 6-án feljegyezte a hatalmas méretű, aranyozott szarvú, piros-fehér-zöld szalagokkal díszített ökör érkezését, melyet az ünnepségen sütöttek meg.

A szerző a december 9-ei koronázást oldalakon keresztül írja le, összességében mégis kevésbé értő, lényeglátó módon, mint más, kifejezetten erről megjelent egykorú nyomtatványok. A *Staatsregistratur* nem a magyar nemesség, hanem a császári udvar politikai reprezentációját tartotta fontosnak. A jelenség azért is feltűnő, mert olyan események maradtak ki, melyek több korabeli nyomtatott jelentésben hangsúlyosan szerepelnek. Egy sok példányban megmaradt nyolcoldalas „nyomtatott német leírás”⁹¹ a korona jelentőségét is érzékelteti, amikor részletesen ismerteti a hatalmi jelvény ünnepélyes előkészítését. Három nappal a koronázás előtt a magyar nemesek, köztük Erdődy és Zichy koronaörök, valamint Mansfeld gróf és Starhemberg generális jelenlétében kiemelték a vasládá-

88 Uo. 148–149.

89 Uo. 152., 153., 157.

90 Uo. 154–155.

91 Beschreibung Der den 9. Decembr. st. n. 1687 zu Pressburg geschehenen Ungarischen Crönung, Seiner Durchlaichtigkeit. Des Erz-Herzogs Josephi. (VD17 14:0078007K).

ból a kisebb aranyládát, és átvitték a császár lakosztályába, majd 8-án este hatkor a rendek hatlovas nyitott hintón a koronázás helyszínére, a Szent Márton-székesegyház sekrestyéjébe kísérték. Ez a „nyomtatott német leírás” arra is kitér, hogy az eseményre meghívták a pápai nunciust, valamint a spanyol és a velencei követeket, s utal arra is, hogy a koronázás és a lakoma után a korona visszakerült eredeti őrzési helyére.

Ennek a nyolcoldalas leírásnak az információi több nyomtatvánnyal oly mértékben egybevágnak, hogy az utóbbiak – jó minőségű értesülései miatt – feltételezhetően mintának tartották, esetleg a változatok egy „hivatalosnak” tekinthető közös forrásra vezethetőek vissza. Johann Constantin Feige beszámolója⁹² egy rövidebb bevezető után szó szerint egyezik a „nyomtatott német leírással”. Feige lajstromának egyik kiadásán jelzik, hogy eredetileg Bécsben, Susanna Cosmerovius udvari kiadónál jelent meg.⁹³ Cosmeroviusnál jelent meg Laurentius Schaffen értekezése is, melyben 1686. november 9-től 1687-ig mutatja be az eseményeket.⁹⁴ A Hofkammer kimutatásai szerint Susanna Cosmerovius 1686-ban nagyobb összeget kapott a császári udvarból, de sajnos tételesen nem jegyezték fel, hogy milyen tevékenységért.⁹⁵

Nem csak német változatok kapcsán mutathatóak ki egyezően megörökített jelenetek és helyszínek. Egy kéziratban fennmaradt portugál koronázási tudósításnak részletgazdag beszámolója is nagymértékben egyezik a német nyomtatvánnyal.⁹⁶ A Romeyn de Hooghe és Philip Bouttats által József magyar királlyá koronázására készített, Antwerpenben⁹⁷ kiadott allegorikus kompozícióhoz tartozó négyhasábos sűrűn szedett szövegnek⁹⁸ is sok részlete hasonlít. A korábban

92 Verzeichnuss Deren respective Hoch und Nieder-Stands-Personen Beeder Röm. Kayserlichen Majest. Majest. Und Dero Erz-Herzoglichen Hofstaette Welche sich nacher Pressburg zu dero Crönung Dess Durchleuchtigst und Grossmaechtigsten Fürsten und Herren Herrn Josephi, Erz-Herzogen zu Oesterreich Herzog [...]. Durch Joann. Constantin Feigium. J. U. C. (VD17 155:699804N) Feige 2. része OSZK App. H. 1316.

93 „Nach der Copia so zu Wien in Oesterreich gedrucket worden Susanna Cosmerovius Röm. Kays. May. Hoff-Buchdruckerin 1687.” (VD17 14:007809Z)

94 Continuatio Des auffgeweckten Christen-Ruhms, Das ist eine Ausführliche Relation Alles dessen, Was sich vom 9. Novembris 1686. biss zu endlauffendem 1687. Jahr in Hungarn Slavonien Siebenbürgen, Pohlen, Miera und Dalmatia bey allen Eroberungen biss auff Erlau inclusive Feldschlachten, Scharmüzeln, Revolten Executionen, Türckisch: Fried-Begehungen jezigem Land-Tag zu Pressburg und der Glorwürdigsten Crönung Josephi in regem Hungariae zugetragen [...]. In Druck gegeben durch Laurentium Schaffen, Juliacensem, AA.LL. et Philisophiae Magistrum. Wienn in Oesterreich, bey Susanna Christina Cosmerovin, Kays. Hoff Buchdr. 1687.

95 ÖStA Allgemeines Vervaltungsarchiv, Hofkammerarchiv Hofzahlamtsbücher Bd. 133. 1688. fol. 317. (N. 1267.) Ennél az adatnál külön is köszönöm Fazekas István segítségét bécsi levéltári kutatásaim idején.

96 *Bán Péter*: Egy portugál szemtanú tudósítása I. József 1687. évi koronázásáról. Levéltári Szemle 35. (1985) 1. sz. 56–62.

97 *John Landwehr*: Romeyn de Hooghe, the etcher. Contemporary Portrayal of Europe, 1662–1707. Sijthoff, Leiden, 1973. 143.

98 Korte beschrijvingh van de Krooningh der alder-dootluchtighsten Koningh van Hongheryen, Joseph den van den Naeme, en den XIV. van het Rijck ghehouden binnen Presbough in

is ismert metszethez tartozó szöveg sokoldalú magyar vonatkozású információi azért meglepőek, mert a kompozíción I. Józsefet római királyként köszönti a diadalszekéren ábrázolt páncélos császár. Képileg csak Pozsony látképe és a koronázási menet utal a magyar koronázásra. A magyarországi és a tengeri hadszíntér törökellenes győzelmeit mozgalmas, de nem felismerhető csatajeleneteket, ostromokat bemutató medálképek elevenítették fel a metszeten.

A különböző nyomtatott beszámolók hasonlósága azért szembeszökő, mert nemcsak a helyszínváltásokat mutatták be a ceremónia rendjének megfelelően, hanem a gondosan megkomponált effekteket, a színek, kelmék, szövetek, zenei hatások jelentőségét egyaránt közvetítették. A kora újkori reprezentációs eszköztár szerepét és jelentését az újságok, nyomtatott relációk olvasóközönsége is értette.

A jelenség különösen a Szent Márton-templom alkalmi feldíszítésének a bemutatásánál ragadható meg. A „nyomtatott német koronázási leírás”, a portugál forrás és az antwerpeni röplap is egyező sorrendben, gondosan írja le a templom kapujától balra felállított széles, hídszerű építményt, melyet zöld-fehér-vörös posztó borított, s melyhez hasonló „színpadot” építettek bent is, és amelynek egyik oldalán magyar és német dámák foglaltak helyet, a másik bejáratnál pedig a zenészeknek építettek emelvényt az orgonánál.⁹⁹ A császár és a császárné trónusát a főoltár mellett aranyszövet borította, két vörösarany és kék brokát ülőhellyel, melyhez három, szőnyeggel fedett lépcső vezetett. A szemközti oldalon az esztergomi érsek helyét alakították ki. Az oltárral szemben, a király emelvényén, melyet szintén piros-fehér-zöld posztóval vontak be, fehérarany ülőhelyt állítottak. Az első, bársonnyal borított kanonoki padsoron ült Buonvisi és Kollonich kardinális és a követek, valamint mögöttük rézsútosan az udvarhölgyek vörös posztóval bevont padsoron. Szemközt a követekkel a lovagok perzsaszőnyeggel fedett, mögöttük az államtanácsosok és a császári miniszterek török szőnyeggel bevont padokon. A kórust flandriai kárpittal borították.

A koronázást bemutató korabeli képi források jó részénél érzékelhető, hogy nem a hagyományos sémák szerint jelenítették meg a koronázás meghatározó helyszíneit, hanem az adott eseményben megjelenő új elemeket és különlegességeket mutatták be.¹⁰⁰

Thaumantium Stephani név alatt jelent meg egy százhetven oldalas nürnbergi összegzés, mely a politikai fordulópont jelentőségét is érzékeltette, s a koronázás ceremóniáját, reprezentációs eszköztárát leginkább értő módon mutatta be.¹⁰¹ A

Hongheren op den 9. December 1687. Romeyn de Hooghe fecit, Phi. Bouttats junior Antvepia Excudit. A szöveges változat: Vestung Coburg Kupferstichsammlung VIII. 380,85.

⁹⁹ A portugál forrás feljegyzi a karnagy nevét. *Bán P.*: i. m. (96. jz.) 58.

¹⁰⁰ A koronázás fontosabb helyszíneire s azok bevett ábrázolási módjaihoz: *Stefan Holcík*: Pozsonyi koronázási ünnepek. Európa–Tatran, Bp.–Bratislava, 1986. (jav. bőv. kiad.: 2005.); *S. Lauter Éva*: Pozsony város új szerepben. In: *Idővel paloták...* Magyar udvari kultúra a 16–17. században. Szerk. G. Etényi Nóra–Horn Ildikó. Balassi, Bp., 2005. 144–171.

¹⁰¹ Ld. 85. jz-et.

kiadvány az „újdonságok, újságok után sóvárgó” olvasóközönséget szólította meg. Részletgazdagon kidolgozott metszetei érzékeltetik, hogy a kiadó az ünnepségek látványát is gondosan vissza akarta adni a jelen nem lévő, látványosságokra fogékony nürnbergi olvasóknak. Megörökítette a pozsonyi koronázás eseményeit, de a koronázásra vert nürnbergi pfennig szimbólumait is leírta és értelmezte, azt is megadva, hogy hol kaphatóak az érmék.¹⁰² A Ludwig Christoph Glotsch által metszett címlap összegezte a magyar királyi cím és a korona jelentőségét is bemutató kötet koncepcióját, mely kiemelte a török elleni küzdelem hosszú távú fordulatát, s annak reményét, hogy a rendek és az uralkodó viszonyát sem terhelik majd a korábbi konfliktusok. A művelt és jól értesült szerző gondosan megörökítette a magyar főméltóságok szerepét, sőt a hosszú török háború párhuzamát megemlítve az 1608-ban II. Mátyás koronázásakor választott koronaőr, Révay Péter szerepét is kiemelte. A címlap érzékeltette, hogy a nőalakként megjelenített Magyar Királyságra új korszak vár, az ifjú uralkodó a török kiverése után már békében uralkodhat. Az egy-egy puttó által tartott Munkács- és Eger-látkép jelezte a külső és a belső konfliktusok lezárását.

Esterházy Pál nádor is rendelt meg képes beszámolót I. József magyar királlyá koronázásáról Justus van Nypoorttól és Johann Jacob Hoffmantól.¹⁰³ A koronázás minden fontos aktusát részletesen bemutató, kilenc képből álló metszethez a pontos magyarázatok nem maradtak fent.¹⁰⁴ A központi képen I. József magyar nemesi viseletben látható, amint a Hit és az Erő (Fides, Fortitudo) allegorikus alakjai magyar koronával koronázzák meg, előtte a magyar címert tartó Hungaria hódol. A kompozíció a magyar rendek politikai súlyának reprezentálására, s a helyszínek gondos bemutatására is nagy hangsúlyt fektet, bár a tömegjelenetek zsánerfigurái Nypoort más lapjain szintén feltűnnek. A Thaumantium Stephani által összeállított nürnbergi kiadvány metszeteinek jó része is egyértelműen rokonítható az Esterházy Pál által megrendelt képekkel, bár elsősorban a külső térben játszódó események vonatkozásában, a kétéjú sással díszített kút és az előtte tolongók bemutatásánál, az ökörsütés jeleneténél, de a fontosabb helyszínek, mint Pozsony városa és a királyi vár ábrázolásánál, a szabad ég alatt tett eskü bemutatásánál is. A Szent Márton-székesegyház belső terében a nyomtatott újságok híradásaihoz hasonlóan a díszes flandriai kárpitokat is láttatja. Feltűnő a különbség a nádor szerepének bemutatásánál. Az Esterházy Pál által megrendelt metszet szembetűnően ábrázolja, amint a Szent Már-

102 Schau- und Denck-Münzen auf die Ungarische Crönung Königs Josephi zu Nürnberg ersonnen und theils bey Lazarus Gottlieb Lauffern theils bey Friedrich Kleinert zu finden. Metszet a 45. oldalán.

103 Johann Jakob Hoffmann (Linz, 1656–Bécs, 1709) 1682-ben a nádor rézmetszője címet viselte. *Galavics G.*: Kössünk kardot i. m. (34. jz.) 100.; *Uő*: Németalföldi barokk festők és grafikusok a 17. századi Közép-Európában. In: *Barokk művészet Közép-Európában. Utak és találkozások. Kiállítás katalógus.* Szerk. Galavics Géza. BTM, Bp., 1993. 22–44. és 299–300.

104 *Galavics Géza*: A mecénás Esterházy Pál: Vázlat egy pályaképhez. *Művészettörténeti Értesítő* 37. (1998) 149.; *Uő*: Németalföldi barokk festők és grafikusok i. m. (103. jz.) 300–301.

ton-székesegyházban a magyar nádor és az esztergomi érsek együttesen az uralkodó fejére teszi a koronát,¹⁰⁵ míg a nürnbergi kiadvány koronázásjelenetében csak az esztergomi érsek szerepel. A koronázás ceremóniáját eltérő részletességgel mutatták be a nyomtatványok, elsősorban az esztergomi érsek jó kormányzást méltató szép latin nyelvű beszédét emelték ki. A legrészletesebb „német leírás” szerint a nádor vette el az oltárról a koronát, majd háromszor megkérdezte magyar nyelven a jelenlévőket, hogy akarják-e József főherceget az ország királyává koronázni,¹⁰⁶ s miután elhangzott az igen, azután tette az érsek József fejére a koronát. Egy kiadási hely nélküli négyoldalas lényeglátó jelentés a koronázási mise közben az evangélium után a császár által tartott latin oratio szerepét is kiemelte, melyet követően a nádor átadta a leendő királynak a megtartandó kondíciókat, amelyre a király rövid latin beszéddel válaszolt.¹⁰⁷

A koronázási menet reprezentációs szerepét pontosan érzékeltették a leírások és a képi tudósítások. Szintén Esterházy Pál környezetében készült Johann Martin Lerch és Matthias Greischer műveként a koronázásról egy látványos, tíz különböző méretű képet bemutató összefoglaló,¹⁰⁸ mely megörökítette a várból a Szent Márton-székesegyházba tartó díszmenetet, majd a Szent Márton-templomból a ferencesek templomába, a világi hatalomgyakorlás helyszínére tartó menetet is bemutatta magyarázatokkal. A *Staatsregistratur* adataival összevetve egy helyen találunk feltűnő különbséget. A képi ábrázolás külön jelöli a magyar címerrel vonuló herold helyét, míg a bécsi beszámoló öt heroldot együttesen említ. A nyomtatott beszámolók a Szent Márton-templomba való bevonuláskor rögzítették, hogy kik vitték a koronázási jelvényeket és az országzászlókat, Lerch és Matthias Greischer a ferencesek templomába vonuló menetnél ábrázolta ezt. A röplap kisméretű metszeteit más variációban, két nagy képben összegezve is

105 A nádor és az esztergomi érsek együttes szerepét mutatja egy kiadási hely és név nélküli röplapábrázolás. *Szakály F.*: i. m. (80. jz.) 155. A nádor jogát a korona felhelyezésében Nádasdy Tamás nádor fogalmazta meg koncepciójában, mégis ellentmondásos a szakirodalomban, hogy mikortól követhető nyomon a nádor szerepe a koronázás szakrális részében. Ezt a szakirodalom 1613-hoz, II. Mátyás feleségének, Annának a koronázásához köti. *Pálffy Géza*: A magyar királykoronázások történetének eddig ismeretlen alapforrása: a magyar tanácsosok 1561. évi javaslata a koronázások pozsonyi szertartásrendjéről. In: *Redite ad cor. Tanulmányok Sahin-Tóth Péter emlékére*. Szerk. Krász Lilla–Oborni Teréz. ELTE Eötvös Kiadó, Bp., 2008. 489–503.

106 *Bartonek Emma*: A magyar királykoronázások története. Magyar Történelmi Társulat, Bp., 1987. 152.

107 ÖNB 295.454. Relation Von Der am 9. Dezembr. 1687 beschehenen Königlichem Crönung zu Pressburg. Staatsbibliothek Regensburg Hist pol. 541–10.

108 *Tilcsik György*: Újabb források I. József magyar királlyá koronázásáról. *Levéltári Szemle* 37. (1987) 2. sz. 70–83.; *Galavics G.*: Németalföldi barokk festők és grafikusok i. m. (103. jz.) 301.; *Uő*: Die Fürsten Esterházy. Magnaten, Diplomaten und Mäzene. Burgenländische Landesregierung, Eisenstadt, 1995. 268., 301. Johann Martin Lerch már Lipót 1666. évi esküvőjére készített Esterházy Pál bevonulásáról metszetet. *Viskolcz Noémi*: Magyar arisztokraták I. Lipót esküvőjén. In: *Tanulmányok Galavics Géza tiszteletére* i. m. (61. jz.) 129–141.

közzétették,¹⁰⁹ még jobban kiemelve I. József félalakos ábrázolásán a magyar nemesi viseletet, s a tíz országzászló ábrázolását, elhelyezve egy emblémát a Földet bevilágító Napról, az eltűnőben lévő félholdról. A földgolyón a Magyar Királyság címere látható.

A bécsi *Staatsregistratur* is megörökítette, hogy december 9-én korán reggel trombitaszó hívta a nagy eseményre a pozsonyi polgárokat, akik a Mihály-kaputól a ferences templomon át a koronázási dómig álltak sort, s a szép öltözetű Pálffy-lovasság biztosította a rendet. A magyar mágnások Esterházy Pál vezetésével katonák sorfala mellett lovakon vonultak a királyi várba, csak az idős esztergomi érsek ült díszhintóban. A várból a koronázási templomba 11 órakor vonult a menet. A hivatalnok elsősorban a császári udvar fontosabb személyiségeinek a helyét nevezi meg egyértelműen a menetben, de azt is rögzíti, hogy legelől ismét a nádor fiai vonultak ötszáz magyar és német katona élén. Esterházy Pál és Ferdinand Dietrichstein császári főudvarmester következett, majd a koronázási ékszerek és tíz lovas a magyar koronához tartozó zászlókkal, öt herold a címerekkel. A leírásban itt csak az szerepel konkrétan, hogy a koronázó kardot Zrínyi Ádám vitte lovon piros-fehér köpenyben, őt követte József díszes kocsija, aztán a császári pár aranyozott hintója, a háttérben pedig Ferdinand Carl von Waldstein, a császári főudvarmester lovagokkal. Így vonult be a menet a Szent Mihály-kapunál. A koronázási templomba való bevonulás kapcsán örökítette meg a szerző, hogy kik vitték az országzászlókat, valamint a koronázási ékszereket, ami a magyar világi elit reprezentációja szempontjából fontos lehetőség volt, hiszen az országzászlókat csakis világi főrendek vihették.¹¹⁰ Míg a nyomtatványokban csak részlegesen, a *Staatsregistratur*ban teljes leírásban szerepel, hogy ki vitte a koronázási ékszereket: a kardot Zrínyi Ádám, a keresztet Erdődy György és Czobor Ádám, az országalmát Erdődy Miklós horvát bán, Csáky István országbíró a jogart, Esterházy Pál a koronát. A Magyar Királyság zászlaját Esterházy János győri vicegenerális, Károlyi László szatmári kapitány Dalmácia, Keglevics Miklós Horvátország, Jakusics Imre Szlavónia, Nádasdy Tamás Bosznia, „Mieshézy” (Illésházy) Miklós Szerbia,¹¹¹ Forgács Simon Galícia, „Bensimius” (Bercsényi) Miklós Lodoméria, Koháry Farkas Kumánia, Kéry Ferenc Bulgária zászlaját hordozta.¹¹² Johann Constantin Feige leírásának¹¹³ regens-

109 MNM TKCS 54.393. és 54.394. Vorstellung aller merckwürdigen Begebenheiten so sich den Erwehl- und Krönung des Durch Kays. Erb-Prinzen Josephi zum Ungarischen Erb-König in der Königlichen Haupt- und Krönung-Stadt Pressburg ereignet im Jahr Christi 1687.

110 Pálffy G.: A magyar királykoronázások i. m. (105. jz.) 489–503.

111 A névsor eddig egyezik a Pálffy Géza által a hivatalos udvari ceremónia-forgatókönyvek alapján közölt névsorral, ezt követően azonban nemcsak a vitt zászlók szerepelnek másként, hanem a nevek is eltérnek: Szerbia zászlaját Adam von Kollonitsch, Galíciáét ifj. Bercsényi Miklós, Lodomériáét Koháry Farkas, Kumániáét Forgách Simon vitte, ifj. Kéry Ferenc már újra egyezik. Pálffy Géza: A Magyar Korona országainak koronázási zászlói a 16–17. században. In: Tanulmányok Galavics Géza tiszteletére i. m. (61. jz.) 46.

112 Ungarische und Wienerische Kriegs und Staats Registratur i. m. (82. jz.) 161–162.

113 Verzeichnuss i. m. (92. jz.)

burgi példányához kézzel hozzáírták a koronázási zászlók rendjét.¹¹⁴ A *Staatsregistratur* leírja, hogy a nádor magyar nyelven tartott beszédet, majd a nemesek egyöntetű közfelkiáltással köszöntötték az új uralkodót, a „német nyomtatott beszámoló” szerint felekezeti hovatartozástól függetlenül. Te Deumot énekeltek, s a trombitákat és a harsonákat a templomon kívül is hallani lehetett. A ferencesek templomában lovaggá avatott hatvan személy hosszú sorát nem rögzítették a korabeli nyomtatványok, még a *Staatsregistratur* sem. A Mihály-kapu mellett szabad ég alatt tett esküt azonban megörökítették. A koronázási dombon a hagyomány szerint I. József Szent István kardjával lóhátról vágott a négy égtáj felé, bár a leírás kitért arra is, hogy a nagy kard, a nehéz magyaros viselet és a díszes lótakaró mind akadályozták.¹¹⁵

Valószínűleg egy nyomtatott hetilap mellékleteként jelent meg még 1687. december 23-án egy Pozsonyból keltezett, december 10-ei rövid összegzés a koronázás fontosabb eseményeiről.¹¹⁶ A gyors és rövid híreket közlő hetilapok a fontosabb eseményekről adtak részletesebb beszámolót mellékletként, így ez a hetilap a nagyharsányi csatáról¹¹⁷ egy jelentést és Eger átadásáról egy ostromnaplót.¹¹⁸ A koronázásról szóló jelentés készítője a külső térben lezajlott eseményekről rendelkezett részletesebb információval, így gondosan leírta a királyi várból a Szent Márton-templomhoz, majd pedig a ferences templomba vonuló menetet, s a zöld, fehér és piros színbe öltöztetett emelvényeket. Kiemelte az ifjú király magyar viseletét, s hosszan ecsetelte a látványos népünnepélyt, az ökörsütést és a kétféle bort lövellő, Habsburg-sassal díszített szökőkutat, melyet a képi források is hasonlóan örökítettek meg. A hetilap tudósításának egyedül a koronázási lakomáról volt „bennfentes” információja, még „alaprajzot” is közölt az uralkodócsalád asztalának az ülésrendjéről. Bár ez az ábra más kiadványokban is megjelent, elképzelhető, hogy hivatalosan közzétett információ volt, mely a nádor és az esztergomi érsek kitüntetett helyét hangsúlyozta a pápai nuncius, a spanyol és a velencei követ, valamint Kollonich kardinális mellett a császári pár és az új király asztalánál. A nyomtatott jelentések, de a *Staatsregistratur* sem részletezte, hogy a magyar főnemesi ifjak közül kik működtek közre a lakomán,¹¹⁹ csak a felhangzó magyar zenére utaltak. Thaumantium Stephani leírása szerint a

114 Az 1655. évi országgyűlésről tudósító röplapon sokkal hangsúlyosabban szerepeltek az országzászlók. *Pálffy G.*: A Magyar Korona országainak i. m. (111. jz.) 17–50., különösen 30., 36.

115 Ungarische und Wienerische Kriegs und Staats Registratur i. m. (82. jz.) 165.; *Bartoniék E.*: i. m. (106. jz.) 152.

116 OSZK App. H. 1337. N. LXXI. Relation-Schreiben, Von der Königl. Crönung zu Pressburg, Gedruckt den 23. December. Anno 1687.

117 OSZK App. H. 1325. N. XXXIX. Extract-Schreiben ausz Wien, wie auch ein ausführliche relation der Christlicher siets wider den Erbfeind bey Mohatz erhaltenen Victori. Gedruckt den 4 September Anno 1687.

118 OSZK App. H. 1360. N. I. Ausführliche Relation wie es bey der Übergabe Erlau von Tag zu Tag hergangen. Gedruckt den 7. Januarij. Anno 1688.

119 *Pálffy Géza*: Koronázási lakomák a 15–17. századi Magyarországon. Az önálló magyar királyi udvar asztali ceremóniarendjének kora újkori továbbéléséről és a politikai elit hatalmi reprezentációjáról. Századok 138. (2004) 1005–1101.

császári muzsikusok mellett a magyar zenészektől és trombitásoktól is sok vokális és instrumentális művet hallgattak meg a 23 asztal mellett helyet foglaló mágánások és udvari dámák.¹²⁰

A kamarássá kinevezett hat magyar főnemesi ifjú nevét azonban felsorolja a *Staatsregistratur*.¹²¹ A koronázást követő pozsonyi és bécsi tűzijátékok gondosan megkomponált politikai programját művelt, politikai szimbólumokat értő közönség számára készült kiadványok tudták érdemben „közvetíteni”. *Thaumanthium Stephani* műve¹²² metszeten is bemutatta az Ausztriai Ház dicsőségét hirdető tűzijátékot, mely V. Károly emblémájára épült, vulkánkitörést imitált és Hannibálként ünnepelte a győztes hadvezéreket.

József magyar királlyá koronázását olyan műfajokban is megörökítették, melyek aktuális eseményekhez kötődtek, de már a hosszabb távú emlékezethez kapcsolódtak. József koronázása több változatban megjelent kalendáriumokon 1688-ban és 1689-ben. Az 1689. évi nagyszombati kalendárium címlapja a magyar királlyá koronázott gyermek I. Józsefnek hódolt. A várakkal jelképezett Magyarország mellett a hajdani tartományokat 11 csillag jelenítette meg címereivel.¹²³ Nagyméretű, drága kalendáriumlapokon is szerepelt József magyar királlyá koronázása. A neves metsző, Johann Ulrich Krauss (1645–1719) és Johann Heiss (1640–1704) műveként jelent meg¹²⁴ egy Matthäus Wagner által kiadott 1688-as „almanach royal”, mely I. Józsefet helyezte a kompozíció középpontjába, s nem konkrét hadi eseményekkel idézte fel a visszafoglaló háborút, hanem azt érzékeltette, hogy az 1687. december 9-én magyar királlyá koronázott uralkodó egy felszabadított Magyar Királyságot örökölt. A mecsetekkel és lerontott félholddal megjelenített Oszmán Birodalommal szemben a kereszt a keresztény világ győzelmét hirdette. A második mohácsi csataként ünnepelt 1687. augusztus 12-ei nagyharsányi csatára az előző évek hadi sikereiben is számottevő szerepet játszó Miksa Emánuel és Lotharingiai Károly mellszobra és egy látványos csatakép utalt.¹²⁵ Matthäus Wagner 1690-ben kiadott nagyméretű falinaptárán a trónörökös azévi római királlyá koronázását köszöntötte a Habsburg-császár ősök I. Rudolftól IV. Ferdinándig ívelő panteonjával, s diadaloszlopon legitímálta a Német-római Birodalom védelmében elért sikerekkel. A babérokoszorúval ábrázolt Lipót császár mellett Józsefet magyar királyként, a koronázási

120 *Thaumanthium Stephani*: i. m. (85. jz.)

121 Ungarische und Wienerische Kriegs und Staats Registratur i. m. (82. jz.) 165. Esterházy nádor fia, Illésházy Miklós, Draskovich, Erdődy, Kéry gróf és egy ifjú Pálffy.

122 OSZK App. H. 1362. *Thaumanthium Stephani*: i. m. (85. jz.)

123 Ószövegségi párhuzamként a bibliai József gyermekkorú álmát idézi meg: „Azt láttam álmomban, hogy a nap, a hold meg 11 csillag leborult énelöttem” (Gen 37,9). *Galavics G.*: Kössünk kardot i. m. (34. jz.) 116., 119.

124 *Polleross, Fr.*: *Austriacus Hungariae Rex* i. m. (61. jz.) 75.; *A Batthyányak évszázadai* i. m. (61. jz.) 87–88.; *Galavics G.*: Kössünk kardot i. m. (34. jz.) 119–120.

125 Allegória I. Lipót győzelmeire, 1688. A kalendáriumlapot elemzi: *Vajda László*: *Margaretha von Pfalz képmása*. In: *A Batthyányak évszázadai* i. m. (61. jz.) 88.

metszeteket felidézõ viseletben és arcvonásokkal jelenítette meg, a császári cím birtoklásában a magyar korona szerepét is kiemelve.¹²⁶

1688-tól a Franciaország elleni háborúban szövetségessé vált Orániai-ház színvonalas propagandája is szerepet játszott az I. József magyar és római királyi címét hirdető propaganda kifinomultságában és hatékonyságában. A Romeyn de Hooghe által eredetileg Jan Sobieski lengyel király török elleni győzelmeire készített allegória¹²⁷ kis változtatással már József személyét ünnepeve jelent meg 1690-ben. A törökök felett triumfáló uralkodót köszöntő három nõiak már nem Lengyelország, Ukrajna és Litvánia egyesítését üdvözölte, hanem a Magyar Királyság, Ausztria és a Német-római Birodalom közös erejét hangsúlyozta.¹²⁸

A bécsi udvarhoz köthető nyomtatványok is sokféle műfajt ötvöztek. Johann Martin Hirlinger presbiter a pozsonyi koronázásra állított össze egy emblémasort,¹²⁹ melyhez részben Martin Lerch készítette az ifjú uralkodót megörökítő portrét és az Ausztriai Ház dicsőségét hirdető emblémákat. A több változatban is megjelent nagyméretű kötet a magyar korona és a Habsburg uralkodók szoros kapcsolatát húsz bonyolult allegóriával hirdette. Latin és német mottókkal, olykor hosszabb német értelmezésekkel mutatta be Magyarországot királynõként, aki megszabadult a hitetlen és megbízhatatlan török árnyéktól, s amelynek már I. Lipót és I. József biztosít védelmet. Az I. József római királlyá választására és koronázására kiadott változathoz már egy közérthetőbb verset is hozzátoldottak, mely a Német-római Birodalom és az Ausztriai Ház elválaszthatatlanságát hirdette,¹³⁰ a trónörökös személyét éltetve.¹³¹ A címlap V. Károly emblémáját és a bibliai József példáját komponálva jelenítette meg az égi segítséggel bekövetkezett hatalmi változást. Johann Constantin Feige a császári és királyi nõvérek, Bécs és Buda párbeszédékként közérthető és szórakoztató formá-

126 *Galavics Géza*: A Habsburgok mint magyar királyok és a képzõmûvészeti reprezentáció. In: Császár és király. Történelmi utazás: Ausztria és Magyarország, 1526–1918. Kiállítás az Osztrák Nemzeti Könyvtár dísztermében. Katalógus. Szerk. Fazekas István–Ujváry Gábor. Collegium Hungaricum, Bp.–Wien, 2001. 9–18.; *Pálffy Géza*: Magyar címerek, zászlók és felségjelvények a Habsburgok dinasztikus–hatalmi reprezentációjában a 16. században. Történelmi Szemle 47. (2005) 241–275.

127 Vestung Coburg Kupferstichsammlung VIII. 446. Joanni III Regi Poloniae Magno Duci Lithuaniae, Ukrainae etc. per innumeros Triumphos ad coronationem de Turcis, Tartaris, Cosaccis Victori Ultori Reduci Romein de Hooghe 1675.

128 Abbildung der Kronung von Josephus Koning van Hungaren tot Rooms Koning tot Augsburg den 19. 1690 Schoomebeck, az eredetit pedig Mr. Romayn de Hooghe fecit G. van Keulen excudit cum privilegio.

129 Ad gloriam miserentis Dei Redux Prognosticus sacrae uncturae regiae stellae [...]. Ab authore Joanne Martino Hirlinger Viennae Austriae Apud Susannam Christinam, Matthaei Cosmerovij Sac. Caes. Majest Typographi Aulici viduam.

130 Záróstrófa: „So lang am Himmel wird die Sonn die Sterne führen, bleib unser Erden-Sonn an Glanz und Macht sich gleich: Es müsse Leopold im Siegen triumphiren: Es wachs im Teutschen Reich das Erz-Haus Oesterreich.”

131 „Glückseel ger Vatter, dem ein solcher Prinz gebohren, Glückseel’ger Prinz, der solch ein Fürst zum Throne führt, Glückseel ger Fürst, der ward zu solchem Ampt erköhren, Glückseel’ges Land, dasas eins solcher Prinz regieret.”

ban fogalmazta meg az új politikai viszonyokat.¹³² Még 1687 decemberében jelent meg egy pamflet, mely a Parnasszus hegyén összehívott tanácskozás keret-játékában elemezte az európai hatalmi erőviszonyokat, és Franciaország néző-pontját is interpretálva értékelte a koronázást.¹³³ Egy néhány lapos latin nyelvű panegyricus is megjelent Bécsben József magyar királlyá koronázására.¹³⁴

A magyar főúri ifjak számára a nagyszombati, bécsi és grazi jezsuita egyete-meken készített tézislapok is ünnepelték a gyermek I. Józsefet leendő magyar uralkodóként. A politika eszköztárát jól ismerő Esterházy Pál nádor úgy tudott bekapcsolódni az uralkodói reprezentációba, hogy az Esterházy család szerepe is megjelenjék.¹³⁵ A fiai számára készített tézislapokon, különösen Esterházy Miklósnak a bécsi egyetemen 1691-ben bemutatott tézislapján hatásosan kap-csolta össze I. József és az Esterházy család diadalát, a következő generáció sze-repét hangsúlyozva. Az „I. Lipót tanítja fiát” motívum a visszafoglaló háború után tézislap koncepciójaként is megfogalmazódott.¹³⁶

József magyar királyi koronázásáról összetett kép jelent meg a korabeli nyil-vánosság előtt, melyben sokféle reprezentációs és politikai érdeket lehet tetten érni. A császári udvarhoz köthető udvari és hivatali elit is bekapcsolódott popu-láris nyomtatványokkal a korabeli publicisztikába a „ratio status” nézőpontját és a dinasztikus érdekeket szem előtt tartva. De a magyar főnemesség politikai sú-lya is megjelent, elsősorban Esterházy Pál korszerű propagandájának köszönhe-tően. A koronázással közel egyidejű közérthető nyomtatványokból az uralkodó és a magyar rendek viszonyának új kompromisszumos keretei rajzolódtak ki, melyben az örökös királyság kimondása mellett a Magyar Királyság értékei és a magyar rendek politikai súlya egyaránt megjelent. A visszafoglaló háború propa-gandájában József trónörökösként a békét és megújulást jelentő következő kor-szakot jelképezte. A Magyar Királyság gazdasági és politikai jelentősége nem-csak a Habsburg-ház, hanem a Német-római Birodalom szempontjából is fontos tényezőként jelent meg a korabeli birodalmi nyilvánosság előtt, a török elleni háborúban jelentős szerepet játszó választófejedelmek érdekeinek köszönhe-

132 Ein Politischer und zugleich Curioser Discurs zwischen Der Kayserlichen Haupt- und Residenz-Statt Wien Und der nummehr Durch Rath und Fleiss Ihre Römischen Kayserl. und Könighchen Majestät Leopoldi I. Erz-Herzogen zu Oesterreich Mit sturmenden Hand den 2ten Septemb. Anno 1686 eroberten Uhr-alten König [...] Ofen Verfastt und herausgegeben durch Johannem Constantinum Feiginum Silesium L. I.U.S. Gedruckt zu Linz Johann Rädlmayr Anno 1686.

133 Apollo hält Ipsis Calendis Decembris dieses Jahrs ein Consilium in Parnasso: proponirt, Wie dass Nachricht ein kommen, dass die Herrn Stände der Löbl. Cron Ungarn und Angehörige Länder Augustissimi Leopoldi Augustum Filium Josephum in Regem Haeriditarium Hungariae declarirt hätten [...]. Helocone, 1687.

134 Panegyricum super gloriosissima Josephi I. Hungariae regis coronatione. Vienna Austriae, Typis apud Haeredes Viviani, Anno MDCLXXXVII.

135 Galavics G.: Kössünk kardot i. m. (34. jz.) 120–123.; *Uő*: Magyar diákok 17. századi tézislapjai Közép-Európában. Művészettörténeti Értesítő 53. (2004) 1–4. sz. 53–80.

136 *Vajda László*: Jan Onghers tézislapterve. Kísérlet egy dicsőítő allegória újabb meghatározására. Művészettörténeti Értesítő 57. (2008) 287–302.

tően. Az 1663-tól 1806-ig működött „örök birodalmi gyűlés” regensburgi könyvtárában fennmaradt 17. századi nyomtatványgyűjtemény korabeli állapotokat tükröz, az akkor, az eseményekkel egyidőben beszerzett nyomtatott újságokat, relációkat foglalja magában. A regensburgi birodalmi gyűlésen 1687-ben és 1688-ban hozzáférhető nyomtatványok a legnagyobb és legsokoldalúbb gyűjteményét jelentik az I. József pozsonyi koronázásáról megjelent híralapú sajtótermékeknek.¹³⁷ A bécsi hivatalos kiadványok mellett német, latin és olasz nyelvű relációk, beszámolók jelzik, hogy hányféle változatban érkezett meg a pozsonyi koronázásról a tájékoztatás. Bár az Esterházy Pál által kiadott röplap, úgy tűnik, nem jutott el Regensburgba, a birodalmi gyűlésre küldött jelentések, az országgyűlési propozíciók másolata, az Aranybulla ellenállási jogának Bonfini alapján ismertetett leírása szintén fennmaradt a nyomtatott hírlevelek között.

József 1690. évi augsburgi, római királlyá koronázásának a korabeli sajtóműfajokban és publicisztikában való megjelenítése sok tekintetben hasonlóságot mutat a pozsonyi magyar királlyá koronázással, csak még intenzívebben alkalmaztak jól bevált technikákat. Tovább nőtt egyes kitüntetett kiadók szerepe,¹³⁸ s szaporodott a császári udvarhoz köthető publicisztikák száma. A Kinsky cseh kancellár és Antonio Caraffa generális köréhez tartozó Johann Nicolaus Flämítzer hadbíró 1686–1690 között 16 röpiratban elemezte az állam, a birodalom hatékony működésére és politikai maximákra hivatkozva, hogy miért is kell még Lipót életében megválasztani Józsefet római királynak, s az Ausztriai Ház szerepét új közjogi viszonyként kell elismerni a Magyar Királyság, az Erdélyi Fejedelemség és a Német-római Birodalom vonatkozásában is.¹³⁹ Philipp Wilhelm von Hörnigk *Österreich über alles* című programadó művében Ausztriát nevezte meg az európai hatalmi egyensúly egyfajta mérlegeként, mert a franciákkal szemben is védelmet adott, miközben az Oszmán Birodalom ellen is harcolt.¹⁴⁰

137 Verzeichnuss i. m. (92. jz.); Ragguaglio Distinto Di tutte Particolarito passate nella Coronazione del Sereniss Re Giosepe Primo, Arciduca d'Austria, c 46. Re d' Ugheria, seguita nia in Possonia li 9. Decembre 1687. Raccolto da D. Gio. P. Zenarolla Prep. di S. Nic. d' Alba Reale.; Vorstellung Der Von dem Grossmaechtigsten, Unüberwindlichste Römischen Kaeyser Leopoldo I. und Magdalena Theresia Beyden regierenden Kaeyserl. Majestaeten an dero Erst-gebornen Erb-Prinzen und Stammens-Mehrern Josepho Primo Erz-Herzogen zu Oeseterreich beschehener Gross-herrlich und Glorwürdigsten Crönung des hoch- und Welt berühmten Königreichs Hungarn und dero incorporirten Provinzien und wie selbe nechst Göttlicher Ob zweyer Cardinalen Ambassadeurn Erz-Bischoff und besten Draferl und unzehlichen Adles in der gewöhnliche Crönung-Stadt Pressburg glücklich geworden, den 9. Tag Decembris Ao 1687.; Relation i. m. (107. jz.)

138 Jacob Koppmayer Krönungsdarium. Augsburg, 1690.; *Schumann, J.*: Die andere Sonne i. m. (9. jz.) 219.

139 *Johann Nicolaus Flämítzer*: Praerogativa Austriacorum Meritorum: Oder eine kürtzliche ad-umbration in welcher so wol die hoch erheblich presenten Motive in genere, so dermalen bey Lebzeiten glorwürdigst regierenden Kayserl. Maj. Leopoldi [...] die Erwählung eine Römischen Königs [...]. Zieger, Nürnberg, 1690.; *Schumann, J.*: Die andere Sonne i. m. (9. jz.) 193–195.

140 *Kluefing, H.*: Das Reich i. m. (31. jz.) 213.

Az augsburgi koronázásra közzétett újságokban még érzékelhető, hogy a magyar főnemesség Esterházy Pál vezetésével reprezentálta politikai jelentőségét a római királlyá koronázáson is, s I. József gondosan felépített imázsában az 1687 és 1690 közötti időszakban politikai jelentőséget kapott a magyar arisztokrácia reprezentációja. A francia támadást követően a külpolitikai viszonyok gyors változása azonban radikálisan átalakította a Német-római Birodalom rendjeinek és a császári udvarnak a politikai erőviszonyait, ami a magyar rendek szerepére is hatott. A császár pozíciói jóval erősebbek a Német-római Birodalomban a 17. század végén, mint 1648 után, a csúcspont 1690, I. József látványos és diadalmas római királlyá választása.¹⁴¹ A török háborúk győztes uralkodója viszi majd véghez sikerrel a birodalmi rendekkel szemben pozícióinak megerősítését, megkezdve a később VI. Károly császár alatt kiteljesedő *Kaiserstil* kiépítését.¹⁴²

1690 után az I. Lipót és I. József propagandájában érzékelhető különbség jelezte, hogy az ifjú uralkodó körüli politikai kör már ekkor elkezdte kialakítani I. József apjától eltérő imázsát, ami előrevetítette a később már egyértelműen érzékelhető „árnyékkormány” növekvő szerepét.¹⁴³

NÓRA G. ETÉNYI

THE PUBLIC POLICIES OF THE IMPERIAL COURT AT THE CORONATION OF JOSEPH I AS KING OF HUNGARY

In the wake of the huge military, economic and diplomatic efforts which it put into the war of the reconquest, the Habsburg Empire was able to dominate Central Europe with a much greater weight than before. Before the public opinion of the Holy Roman Empire, which had traditionally played an important role in the anti-Ottoman war, the court of emperor Leopold I had to define with modern political arguments the new place of the Hungarian Kingdom and of the Transylvanian Principality in the course of the reconquest. During the long reign of Leopold I several important shifts can be grasped in the image construed of the ruler, in close connection with the modernisation

141 Uo. 251.

142 *Frantz Matsche*: Die Kunst im Dienst der Staatsidee Kaiser Karls VI. Ikonographie, Ikonologie und Programmatik des „Kaiserstils”. De Gruyter, Berlin–New York, 1981. (Beiträge zur Kunstgeschichte 16.); *Karl Vocelka*: Höfische Feste als Phänomene sozialer Integration und internationaler Kommunikation. Studien zur Transferfunktion habsburgischer Feste im 16. und 17. Jahrhundert. In: Metropolen und Kulturtransfer im 15/16. Jahrhundert: Prag–Krakau–Danzing–Wien. Hrsg. Andrea Langer–Georg Michels. Steiner, Stuttgart, 2001. 150–151.; *Friedrich Polleross*: Monumenta Virtutis Austriae. Addenda zur Kunstpolitik Kaiser Karls VI. In: Kunst – Politik – Religion. Studien zur Kunst in Süddeutschland, Österreich, Tschechien und der Slowakei. Festschrift für Franz Matsche zum 60. Geburtstag. Hrsg. Markus Hörsch–Elisabeth Oy-Mara. Imhof, Petersberg, 2001. 99–122.

143 *Karl Ottmar Aretin*: Kaiser Josef I. zwischen Kaisertradition und österreichischer Grossmachtspolitik. Historische Zeitschrift 215. (1972) 529–606.; *Charles W. Ingrao*: In Quest and Crisis: Emperor Josef I. and the Habsburg Monarchy. Purdue University Press, West Lafayette, 1979.; *Schumann, J.*: Die andere Sonne i. m. (9. jz.) 199., 203–207.

of the techniques of exerting power by the imperial court. The competent elite which was active in the court was able to put to use all the means of contemporary representation without direct intentions. Official reports, accounts, yearly summaries (such as the *Wienerische Staats Registratur*) made tangible the effective working of the bureaucratic apparatus alongside that of the army. They furnished good quality information about the military and political events to great-capacity imperial publishing houses, especially printing offices at Augsburg (Koppmayer) and Nuremberg (Felsecker, Endter, Loschge). After the siege of Vienna the role of Viennese editors and engravers (Voigt, Cosmerovius, Lerch, Nypoort) also increased conspicuously in the communication of fresh news.

About the Hungarian coronation of Joseph I, which took place at the diet of Pressburg in 1687, more printed descriptions and illustrated accounts were published than ever before. The diversity in genres of the contemporary prints which were issued to commemorate the coronation and to greet the young ruler is also unique. Printed weekly journals and manuscript papers in German, Italian and Latin reported on the key events of the diet. Separate reports on the coronation were published, which mediated every single detail of the coronation ceremony in a way sensible to symbolic meaning to a public which was “receptive to spectacles”. Concordances between reports from Nuremberg, a leaflet published in Antwerp, and a Portuguese manuscript source hint at the existence of a common source, a report made public officially. The prints represent the hereditary kingship of the Habsburgs, but at the same time manifest the value of the Hungarian Kingdom and the political importance of the Hungarian high dignitaries. Contemporary leaflets conceive the tender age of the heir to the throne, Joseph, as a virtue, the symbol of a future that would bring peace. The pictorial propaganda of palatine Pál Esterházy likewise advertises the new compromise, a cooperation without conflicts between the future ruler and the Hungarian estates. The manuscript and published reports which arrived to the imperial assembly of Regensburg about the coronation at Pressburg in 1687 reflect a multiple propaganda representing very diverse interests.